

KARULA RAHVUSPARK

Priit-Kalev Parts

EHITUSLIKUD PIIRANGUD JA KALDAKAITSEVÖÖNDITE ULATUSE MÄÄRAMINE KARULA RAHVUSPARGIS

**Soovitused Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava ja
valdade üldplaneeringute koostamiseks**

Liivakingu-Haapsalu 2002

SISUKORD

SISUKORD.....	2
UURINGU LÄHTEMATERJALID.....	4
UURINGU EESMÄRK.....	4
Lähteülesanne ehituslike soovitude ja kaldakaitsevööndite ulatuse määramise uuringuks Karula rahvuspargis	4
1 KARULA RAHVUSPARGI EHITUSPIIRANGUTE ETTEPANEK	6
1.1 Olemasolev ehituslik seisund ning ehitamine Karula rahvuspargis	6
1.2 Üldised soovitud piirkondlike ehituspiirangute määramiseks.....	7
1.3 Arhitektuurilised ja ehituslikud nõuded Karula rahvuspargis	8
1.3.1 Üldised nõuded	8
1.3.2 Nõuded ehitustegevusele traditsioonilises Karulas.....	8
1.3.3 Leevendatud ehitusnõuded traditsioonilises Karulas.....	9
1.3.4 Tänava-Kaika	10
1.3.5 Köstrejärve detailplaneeringuala	10
1.3.6 Rebäsemõisa detailplaneeringuala	11
1.3.7 Ala-Mähkli detailplaneeringuala	11
1.4 Ettepanekud kaitseriigi muutmiseks.....	11
1.4.1 Võimalusi kaitseriigi karmistamiseks	11
1.4.2 Kaitseriigi leevendamise ettepanekuid mõnede talukohtade ümber	12
2 ETTEPANEKUD KALDAKAITSEVÖÖNDITE ULATUSE MÄÄRAMISEKS	14
3 KARULA RAHVUSPARGIS ASUVATE HOONEKOMPLEKSIDE	
ANDMEBAAS	16
3.1 Andmebaasi koostamine ja hoonete ning komplekside hindamise põhimõtted	16
3.1.1 Apja küla	17
3.1.2 Apjamõisa (Koobassaare) küla	19
3.1.3 Kolski küla	19
3.1.4 Karkküla.....	19
3.1.5 Madsa küla	21
3.1.6 Tinu küla	21
3.1.7 Konnuküla.....	22
3.1.8 Mähkli küla	25
3.1.9 Sibula küla	27
3.1.10 Kaikamõtsa küla.....	28
3.1.11 Kaika küla	28
3.1.12 Mõisamõtsa küla	32
3.1.13 Pikassaare.....	34
3.1.14 Ähijärve küla.....	34
3.1.15 (Saera küla)	38
3.1.16 Koemõtsa	38
3.1.17 "Varjupaiga" küla.....	38
3.1.18 "Munditiidu" küla	39

3.1.19	Jõeperä küla	40
3.1.20	Lüllemäe-Köstrejärve küla.....	41
3.1.21	Rebäsemõisa küla.....	41
3.1.22	Puhke- ja muud rajatised.....	45
KOKKUVÕTE		46
KASUTATUD KIRJANDUS		48
LISAD		49
Lisa 1. Teedevõrk ja juurdepääsuvõimalused Karula rahvuspargis.....		49
Lisa 2. Mõningaid praktilisi ettepanekuid hoonete välisilme parandamiseks		50
Lisa 3. Tüüpilised vead ajalooliste hoonete parandamisel ja hooldamisel		51
Lisa 4. Uuspalkehitud tendentsidest Karula rahvuspargis.....		52
Lisa 5. Soovitused täiendavateks uuringuteks		55
Lisa 6. Fotod		56
Lisa 7. Soovituslike ehituslike piirkondade skeem 1:20 000.....		61

UURINGU LÄHTEMATERJALID

Antud uuringu ning sellel põhineva ettepaneku lähtematerjalid on:

- Karula rahvusparki direktori Pille Tomsoni koostatud lähteülesanne ehituslike soovitude ja kaldakaitsevööndite ulatuse määramise uuringuks Karula rahvusparkis;
- Karula rahvusparki poolt koostatud ja tellitud loodusväärtuste inventuurid;
- Karula rahvusparki poolt koostatud kaart koos talukohtadega;
- Katastrikaart 1:20 000.

UURINGU EESMÄRK

Uuringu eesmärk on sõnastatud Karula rahvusparki poolt koostatud lähteülesandes.

Lähteülesanne ehituslike soovitude ja kaldakaitsevööndite ulatuse määramise uuringuks Karula rahvusparkis

Töö eesmärk: koostada soovitud piirkondlike ehituspiirangute määramiseks Karula rahvusparkis arvestades:

- *Maastikulisi väärtusi*
- *Miljööd*
- *Loodusväärtusi*
- *Veekogude kaitse vajadusi*
- *Väärtuslikke talukohti ja hoonekomplekse*
- *Keskkonnanõudeid*
- *Karula ehitustraditsioone*
- *Ajaloolist asustusstruktuuri ja teedevõrku*
- *Olemasolevat hoonestust*
- *Muid aspekte*

Töö tulemusena määratleda alljärgnevad piirkonnad:

- *Kus ehitustegevus on soovitatav kaitse-eeskirjaga keelata*
- *Kus ehitustegevus on soovitatav üksnes endistel talukohtadel (ja /või vundamentidel)*
- *Kus hoonestus on lubatav olemasoleval hoonestusalal*
- *Kus võib uusi hooneid püstitada soovitud asukohtadesse, kuid tuleb rakendada soovitusi hoonete välisilme osas*
- *Kus piirangud ehitustegevusele ei ole vajalikud*
- *Muud variandid*

Vastavad piirkonnad märkida kaardile.

Koostada nimekiri ja andmebaas Karula rahvuspargis asuvatest hoonekompleksidest, milles on toodud hoonekompleksi asukoht, nimetus, seisund, väärtused, soovitused edasiseks tegevuseks (sh need, mida on vaja säilitada ja/või taastada).

Lähtudes olemasolevatest teadusuuringute aruannetest koostada veekogude looduskaitsealsetest väärtustest ja reostustundlikkusest tulenevad soovitused kaldakaitsevööndi ulatuse määramise ettepanekute tegemiseks valdade üldplaneeringutele.

Töö aluseks on olemasolevad loodusväärtuste inventuurid (saadaval Karula Rahvuspargi kontoris Ähijärvel), katastrikaart, Karula Rahvuspargi poolt koostatud kaart koos talukohtadega.

Töö teostamise tähtaeg on 9. september 2002.

1 KARULA RAHVUSPARGI EHITUSPIIRANGUTE ETTEPANEK

1.1 Olemasolev ehituslik seisund ning ehitamine Karula rahvuspargis

Karula rahvuspargis on säilinud küllatki palju talurahvaarhitektuuri, mis on oluline rahvusparki vaatamisväärsust tõstev tegur. Samas katab seda pärandit mitme hilisema ajalooperioodi ehituslik ladestus ja hooned ise on võrdlemisi halvasti hooldatud, mistõttu ajalooliste ehitiste miljööd loov toime kahaneb pidevalt ja paljuski ilmselt pöördumatult.

Kuna vanad hooned on sageli kaotanud oma funktsiooni, samuti vananeb ning on vaesunud kohalik elanikkond, nõuab arhitektuuripärandi säilitamine jätkuvat doteerimist, mis ei saa ilmselt kunagi olema piisav. Ilmselt pole ka reaalne ega kuigi mõttekas käsitleda rahvusparki kui vabaõhumuuseumi, kus väljastpoolt saabuvate rahavoogude toel hoitakse lõputult alal ajaloolisi ehitisi kui kulissi, mille taga enam reaalselt elu oma olmeliste ja majanduslike vajadustega pole. See läheks vastuollu ka rahvusparki seaduses määratletud eesmärgiga, mille järgi rahvuspark on loodud peale loodusväärtuste ka „rahvuskultuuri ning alalhoidliku looduskasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks“ (KLOS §15 lg1), kuna pelgalt dotatsioonidel ülalpeetavad kasutatud ehitised on võib-olla küll „rahvuskultuur“, kindlasti aga mitte „alalhoidlik looduskasutus“.

Seega tuleb ressursside jaotamisel eelistada pigem olemasolevat väärtuslikku hoonestust reaaalses olmelises kasutuses hoidvate tingimuste kaitsmist ning uusehitustegevuse „rahvuskultuuri ning alalhoidliku looduskasutuse poole“ suunavaid meetmeid tegelikust kasutusest väljas kulissihoonete ülalpidamisele (mis muidugi ei tähenda väärtusliku ehituspärandi täielikku hooletussejätmist.) Väga olulised on seetõttu rahvusparki korraldatud ehituspäevad, mille kõlapinda tuleks veelgi laiendada.

Ehitustegevuse suunamiseks on muidugi mitmeid meetodeid. Esmatähtis ja ilmselt tulusaim on töö hoiakutega. Peale ehituspäevade korraldamise võiks rahvuspark hoiakute suunamiseks hakata välja andma ka näiteks preemiaid parimale ja miks mitte ka halvima uusehitisele või renoveeringule.

Suurimaks arhitektuuriliseks probleemiks rahvuspargis on nõukogudeaegsed tööstuslikest materjalidest ehitised. Nende seisund on üldjuhul tehniliselt küllalt hea, seetõttu jäävad need rahvusparki risustama veel aastakümneteks või inimese sekkumiseta isegi sajanditeks. Kui palk- ja saviehitiste lagunemine on üldjuhul isegi esteetiliselt nauditav protsess ning maakivivaremed mõjuvad romantiliselt, siis silikaattellis- ja tuhablokkraijatiste välimus vananedes tavaliselt ei parane.

Samas on taolised ehitised küllalt sageli olmeliselt ja majanduslikult kohalikele elanikele vajalikud ning nende asendamine millegi muuga majanduslikult võimatu; tihti peale vastavad need ehitised ka tänapäeva põllumajandustegevuse vajadustele paremini kui vanad palkehitised. Seetõttu on nende lammutamine lähitulevikus

ebareaalne ja nende välisilme silumine koos lammutustegevusega igal juhul mitmete põlvkondade igavikuprojekt, mille kohta üldistavat lahendust anda on võimatu.

Lähenevaks ning osalt juba kohale jõudnud probleemiks on olemasolevat ehituskeskkonda mitterespekteriva, mitmesugustest võõrapärastest kultuurimõjudest kantud ehituslaadi ning uute kunstmaterjalide valimatu sissetung. Samas on selliseid näiteid veel küllaltki vähe ning toimivate reeglite, järelevalve ja tõhusa selgitustööga peaks seda tungi olema võimalik ohjata.

1.2 Üldised soovitud piirkondlike ehituspiirangute määramiseks

Käesolev ehituspiirangute ettepanek lähtub kehtivast tsoneeringust, st üldjuhul on ehitustegevus lubatud praegustes asustusega piiranguvööndites olemasolevate hoonestusalade piires. Samas on väheasustatud või asustamata piiranguvööndite puhul viidatud võimalusele kaitserižiimi karmistada, kui ala pole asustuse seisukohalt oluline.

Pautsjärve reservaadid ning sihtkaitsevööndite piires ehitustegevus üldjuhul lubatud ei ole, ainult üksikute sihtkaitsevööndis asuvate endiste või säilinud hoonekomplekside kohta (Lauksilla, Tiganigu, Tiidu) on tehtud ettepanek leevendada praegust kaitsekorraldust viisil, mis võimaldaks ehitus- ja elutegevust. Sihtkaitsevööndite piires praeguse kaitse-eeskirja sätestatud ehitamist puudutavaid reegleid põhimõtteliselt muuta pole vajadust, kuid tingimata on otstarbekas säilitada uute teede, õhuliinide ja muude rajatiste ning mittetootmisliku iseloomuga ehitiste rajamise võimalus rahvuspargis paiknevate kinnistute või rahvuspargi tarbeks neis sihtkaitsevööndis, kus see on lubatud praegugi. Kuna ehitustegevuse kohta sihtkaitsevööndis ja Pautsjärve reservaadis käesolev ettepanek muudatusi ei paku, ei kajastu need piirkonnad ka kaardil (välja arvatud Lauksilla, Tiganigu, Tiidu täpsemalt maastikul piiritlemata kaitserižiimi leevendusettepanekud) ning viirutamata ala tuleb võtta ehituskeeluvööndina.

Piiranguvööndites on määratletud kindlad alapiirkonnad ning järgnevalt on antud ka loetelu nõ kaasaegsetest taludest ja mittetalulistest kompleksidest, kus nõudmised uusehitiste välisilme osas on leebemad. Käesolev ehituspiirangute ettepanek esitab seega mitu erineva iseloomu ja rangusastmega reeglistikku: rangeim nõ **traditsioonilise Karula** jaoks (sealjuures on välja pakutud ka traditsioonilise Karula leevendatud reeglistik), teised aga lähtuvad konkreetsete alapiirkondade probleemidest, kuigi on üldjoontes kattuvad.

Kaasaegsed talud või mittetalulised kompleksid - selle üldnimemega tähistan kas viimastel aastakümnetel rajatud või kapitaalselt moderniseeritud komplekse, mille arengu pööramine traditsioonilisele teele pole võimalik, kuna sel juhul ei suudaks nad täita oma praegust funktsiooni või tuleks algusest peale uuesti ehitada. Sellistesse kompleksidesse ümarpalkehitise rajamine mõjub pigem naeruväärselt, kuni ülejäänud ehitised on püsti. Selliste taludena võib käsitleda Tormit, Soesaaret, Rännat, Ähijärvet (rahvuspark), Männitukat, Kooperatiivi kauplust kooskämpinguga, Töölistemaja, Vilimiku suudmes olevat maja, Jõeperä kolhoosilaut, Pihlemäed, Sibula (Meier), Kivissaaret, Peetsisid, Maserit; Kaara I. Nimetatud talud asetsevad hajali ning nende käsitlemine ühtse piirkonnana pole võimalik, seetõttu olen piirdunud nende ilmselt mittetäieliku loeteluga; samuti on nende probleemid sedavõrd individuaalsed, et üldiste soovitude tegemine on väga küsitav. Samas pole ilmselt mõeldav sõnastada

kaitse-eeskirja nende kohta erireegleid, see mõjuks ka demoraliseerivalt ülejäänud majaomanikele rahvuspargis. Jooksvas ehituslubade andmise praktikas on seda loetelu siiski võimalik arvesse võtta.

Põhja-Karula osas (Rebasemõisa, Mähkli ja Kaika piiranguvöönd) on esitatud kolm piirkonda, kus **uusehitustegevus on võimalik detailplaneeringu alusel**, ning eritletud üks olemasoleva hoonestusega ala, nimetagem seda tänava-Kaikaks, kus uusehitistele ja olemasolevate hoonete renoveerimisele on kehtestatud erinevad, põhiliselt leebemad nõudmised.

Ettepaneku kohased uusehituspiirkonnad paiknevad **Köstrejärve spordibaasi** alal, **Rebasemõisa** ja **Ala-Mähkli** ümbruses. Need on mõeldud eelkõige nii-öelda arenguvõimaluse tagamiseks; vajab muidugi eelnevat kokkulepet, kas Karula rahvuspark vajab konventsiaalses mõttes arengut või on soovitatav järgida ainult ajaloolist asustusstruktuuri. Uusehitusettepaneku piirkonnad paiknevad rohkemal või vähemal määral inimkasutusest rikutud ning arhitektuuriliselt alaväärtuslike hoonetega risustatud alad, mille kompleksete probleemide lahendamiseks on vajalik põhjalikum planeerimistegevus, mille üks ratsionaalsemaid vorme on detailplaneering. Järgnevalt põhjendan nende alade väljaavalikut uusehituseks ja pakun välja esialgsed tingimused võimalike detailplaneeringute lähtekohaks.

1.3 Arhitektuurilised ja ehituslikud nõuded Karula rahvuspargis

1.3.1 Üldised nõuded

Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava ehitust puudutavas peatükis on üldised ehituspiirangud piisava täpsusega sõnastatud ning üldistava reeglistikuna erilist täiendamist ei vaja. Iseäranis väärib esiletõstmist 45-kraadise katusenurga nõue (mida ei tule siiski päris punktuaalselt rakendada) ning nõue mitte projekteerida hoonete kõrguseks üle 1,5 korruse (erandkorras 2,5 korruselisena).

Üldkehtivate reeglite hulka tuleb siiski arvata veel katusekaldesuunaliste katusakende kasutamise keeld - ainus lubatud katuseaken on vintskappaken. Ka vintskappkatusakende ehitamine on lubatav ainult uusehitiste ning algupäraste elumajade puhul (mitte nt aitade ja lautade puhul). Ajalooliselt eriti väärtuslike hoonete katusele mingid katusaknad ei kuulu.

Piiramist vajab välisviimistluses kasutatavate värvide valik vähemalt seinte põhipinna osas (liistude, karniiside jms toon võib jääda vabaks). Soovitatav on värvivalik määrata nn rootsipunase ja ookerkollase piires; teema vajab siiski värvide ja värvusspetsialisti käsitlust.

1.3.2 Nõuded ehitustegevusele traditsioonilises Karulas

Karula rahvuspargi alal on traditsiooniline ehitus palk-, savi- ja maakiviehitus (punasest tellisest ehis- ja konstruktiivsete detailidega), millest tuleb traditsioonilise Karula ehituspiirkonnas eranditult lähtuda. Freespalki ei loeta traditsiooniliseks ehitusmaterjaliks. Väiksemaid välisseinapindu võib ehitada ka punasest tellisest.

Plastikaknad on keelatud; üle 60*100 cm aknapinnad peavad olema liigendatud ruutudeks.

Ehitise materjal ja konstruktsioonid peavad olema välisviimistluses ehedal ja loomulikul kujul nähtavad. See tähendab, et näiteks palkpinda üldjuhul ei kaeta mingi vooderduse ega isolatsioonikihiga (välja arvatud väga amortiseerunud pind laastu, sindli või laudisega või ainult osaliselt dekoratiivsetel või arhitektuurilistel eesmärkidel kooskõlastatud ehitus- või kujundusprojekti alusel). Samuti ei takistata küllastusainete abil palkpindu omandamast loomulikku halli tooni ega toonita palke (va dekoratiivsetel eesmärkidel väiksemaid detaile kooskõlastatud ehitus- või kujundusprojekti alusel). Palkide ja mitmesuguste pragude tihendamiseks tohib kasutada ainult sammalt, takku või muud naturaalselt materjali.

Ka savi- ning maakiviehitiste välisviimistlus peab olema ehedal kujul nähtav, st maakivimüüre ja vundamente ei krohvita ning saviseinad krohvitakse vajadusel liimainega tugevdatud savikrohviga, nii et nähtavale jääb savi toon või lupjamise korral vähemalt tekstuur.

Abihooneid tohib ehitada ka hõõveldamata lauast voodriga sõrestikkonstruktsioonhoonena, mis üldjuhul jäetakse värvimata.

Hoonete vundamendid tehakse maakivist ja punasest tellisest. Maakivi- ning punasest tellisest müüride ladumisel kasutatakse lubjasegu (tsemendilisand lubatav).

Katusematerjal on laast, kimm, sindel või laud, millel lastakse loomulikult vananeda või kasutatakse musta värvi töötlemisaineid (soovitavalt tõrva). Erandina võib kasutada roogu või õlge (mis on ebatõenäoline), samuti mätaskatust, puukoort jms. Plekki tohib kasutada ainult neelude katmiseks ja siiski peavad need olema nähtavas osas värvitud; rennid, räästaservad jms valmistatakse puidust.

Kunstmaterjalid, sealhulgas metallpinnad on nähtavais konstruktsioonides lubamatud (välja arvatud väikesepinnalised vardad, hinged, kinnitusedetailid jms).

1.3.3 Leevendatud ehitusnõuded traditsioonilises Karulas

On võimalik, et tegelikkuses nii rangeid nõudeid, nagu on kirjeldatud eelmises peatükis, rakendada ei õnnestu ja realistlikult võttes pole ka otstarbekas, kui vastuseis on kriitiliselt suur. Maksimumnõuete rakendamine võib teha ehitamise ka ebamõõdukalt kalliks. Seks puhuks määratlen järgmises peatükis leevendatud või miinimumnõuded traditsioonilise Karula jaoks.

Karula rahvuspargi alal on traditsiooniline ehitus puit-, savi- ja maakiviehitus (punasest tellisest ehis- ja konstruktiivsete detailidega), millest tuleb traditsioonilise Karula ehituspiirkonna ehitiste välisviimistluse juures lähtuda. Väiksemaid välisseinapindu võib ehitada ka punasest tellisest, sõrestikkonstruktsioonid tuleb katta laudvoodriga ning värvida traditsiooniliste värvidega ja toonides (rootsipunane, ookerkollane).

Plastikvooder ning plastikaknad on keelatud, üle 60*100 cm aknapinnad peavad olema liigendatud ruutudeks.

Palkehitiste puhul ei takistata küllastusainete abil palkpindu omandamast loomulikku halli tooni ega toonita palke (va dekoratiivsetel eesmärkidel väiksemaid detaile kooskõlastatud ehitus- või kujundusprojekti alusel).

Hoonete vundamendid tehakse soovitatavalt maakivist ja punasest tellisest; kõrgemaid kui 50 cm betoonist valatud lintvundamente ei kasutata.

Katusematerjal on laast, kimm, sindel või laud, millel lastakse loomulikult vananeda või kasutatakse musta värvi küllastusaineid (soovitatavalt tõrva). Võimalik on kasutada roogu või õlge, samuti mätaskatust, puukoort jms. Plekist katusedetailid, rennid, vihmaveetorud jms peavad olema värvitud eelistatult mustaks.

1.3.4 Tänava-Kaika

Lüllemäe-Litsmetsa tee ääres paikneb rida hoonekomplekse (Koolitee, Sandisaare, Leinuse, Kaara II, Nõlvaku, Mustassaare, Ridassilla, Ruudi), mille paiknemine on erandlik Karula ajaloolise asustusstruktuuri seisukohalt, meenutades pigem tänavküla kui Karulale iseloomulikku hajaasustust. Samuti on erinev nende talude ajalugu (põhiliselt pärast II maailmasõda Eestisse kolinud nn Venemaa eestlaste uusmaatalud). Ka ehituslaadilt on need küllalt erinevad: õued ja hooned on väga väikesed, asetsevad vahetult maantee ääres, vanu ja väärtuslikke ehitisi ei esine, välisviimistlus on keskmisest enam moderniseeritud (sage tsementkrohv, silikaattellis, tuhablokk, puhastes toonides värvitud voodrilaud).

Põhilised arhitektuurilised nõuded. Tänava-Kaika hoonete puhul mõjuks palkkonstruktsioonide nõue liialdusena, kuigi on soovitatav. Arengusiht võiks olla heas mõttes alevlik. Nõutavad välisviimistlusmaterjalid on puitvooder (sobib loomulikult ka puhas palkpind), värvitud rootsipunaseks või ookerkollaseks. Katusekalle 45°, katusekattematerjal soovitatavalt laast, sindel või kimm, kuid lubatav ka valtsplekk või valtsplekki matkiva läbilõikega profiilplekk, katusekatte värv mattmust või tumehall. Katusekaldesuunalised katusaknad on keelatud, nagu mujal Karulas tohib katuseaknaid teha vaid vintskappkonstruktsiooni abil. Suuremate kui 60*100 cm akende pind peab olema liigendatud ruutudeks.

1.3.5 Kõstrejärve detailplaneeringuala

Kõstrejärve endine spordibaas on suure puhkepotentsiaaliga ala, mille arhitektuuriline kvaliteet antud hetkel on rahvusparki täiesti sobimatu. Tänu oma perspektiivikusele puhkealana on ala kasutuselevõtt siiski soovitatav ja tõenäoline.

Kõstrejärve spordibaasi ala rakendamise, korrastamise ja ümberehitamise kohta tuleb välja töötada terviklik kontseptsioon, leida Kõstrejärvele otstarbekas ja rahvuspargi eesmärkidega sobiv kasutusviis, sealjuures on vaja lahendada:

- järve veekaitseküsimused;
- olemasolevate ehitiste sobitamine maastikku, ümberehitamine või lammutamine;
- otstarbekas liiklusskeem;
- kallasraja ja supluskohtade kasutus.

Põhilised arhitektuurilised nõuded. Vajalik on lähtuda leerimaja kui Kõstrejärve piirkonna väärtuslikema ehitise arhitektuurilisest eeskujust ning säilitada viimase keskne asend hoonestusalal; leerimajast kõrgemad ja massiivsemad ehitised on seega lubamatud. Kõstrejärvel oleks palkehitusnõue miljöövõõras, kuid väiksemate kõrvalhoonete (eriti saunad, kuurid vm sarnase otstarbega hooned) puhul mõeldav; soovitatavad oleks katsetused massiivsete maakivist ja punasest tellisest ehitistega. Muus osas kehtivad tänava-Kaikale esitatavad nõudmised.

1.3.6 Rebäsemõisa detailplaneeringuala

Planeeringuala piiresse oleks mõeldav haarata ka praegune elamuala, kuid keskse tähtsusega on kolhoosilautadega piirkonnale otstarbe leidmine. Renatureerimine oleks kallid ja küsitava tulemusega, kord juba intensiivsesse kasutusse võetud maale on kõige majanduslikum suunata võimalik ehitussoov. Sealjuures vajab lahendamist:

- kolhoosihoonete osaline rakendus või lammutamine;
- lammutusjäätmete kasutamine, paigutamine kohapeal või äravedu;
- uushoonestuse miljööline ja olmeline (juurdepääsuteed) sidumine ajaloolise hoonestusega.

Põhilised arhitektuurilised nõuded. Rebäsemõisas oleks palkehitusnõue miljöövõõras, kuid väiksemate kõrvalhoonete (eriti saunad, aidad vm sarnase otstarbega hooned) puhul soovitatav; mõeldavad on katsetused massiivsete maakivist ja punasest tellisest ehitistega. Muus osas kehtivad tänava-Kaikale esitatavad nõudmised.

1.3.7 Ala-Mähkli detailplaneeringuala

Antud uusehitusala ettepanek on kõige küsitavam ja delikaatsem, mõeldud eelkõige nii-öelda arenguvõimaluse tagamiseks. Oluline on mitte rikkuda üht maalilisemat ja iseloomulikumat kuplistikuvaatedetega piirkonda Karula rahvusparkis. Alal asub kaks Karula maastikku risustavat probleemset objekti (Ala-Mähkli talu, Tabinamäe ehitised), mille suhtes detailplaneering peab jõudma lahenduseni. Ala-Mähkli detailplaneering peab lähtuma:

- Lüllemäe-Litsmetsa tee äärse puistu vähemalt osalise säilitamise tingimusest;
- respekteerima kuppelmaastikku;
- lähtuma Karula traditsioonidest vahelduva reljeefiga aladele ehitamisel (nt ehitised ei tohi paikneda kuplite lael).

Põhilised arhitektuurilised nõuded. Ala-Mähkli naabruses on mõeldav nii traditsiooniline kui alevlik arengusuund; viimane peab lähtuma samadest miinimumnõuetest, mida esitatakse tänava-Kaikale.

1.4 Ettepanekud kaitsterežiimi muutmiseks

1.4.1 Võimalusi kaitsterežiimi karmistamiseks

Lõuna-Karulas on asustus sedavõrd hõre, et mitmete piiranguvööndite alal puudub see koguni (Saera, Silla, Palo) või piirdub ühe-kahe talukohaga (Aruküla, Järve). Sarnane on olukord ka Rebäsemõisa ja Karkküla-Kolski piiranguvööndi lääneosas. Sellistes kohtades on põllumajandusliku tegevuse taastumine vähetõenäoline või looduskaitsealsetelt väga küsitava väärtusega (vajalikud suuremahulised raadamistööd). Ehitada on lubatav vaid vanade talude õuemaade piires; mujal tulevad kõne alla väiksemõõtmelised matkaonnid jms väikesemõõtmelised ning looduslikest materjalidest vundamendita puhke-, jahi- või muu taolise otstarbega ehitised. Olemasolevaid talukohti lõuna-Karulas kasutatakse või tõenäoliselt hakatakse kasutama suvilatena, nii et need suurt majandustegevuse vööndit enda ümber ei vaja. Seetõttu on asustuse seisukohalt võimalik neil aladel kaitsterežiimi karmistada.

Palo piiranguvöönd ja Plaagi. Palo piiranguvööndi taastasustamise suhtes olen väga kõhkleva seisukohal. Eraldiseisva väikese piiranguvööndi olemasolu põhjendab praeguses olukorras ainult kaks hävinud talukohta. Kindlasti pole otstarbekas asustuse taastamine Palo taluasemel, mille renatureerimiseks on tehtud kulutusi ning saavutatud, et talukohta on praktiliselt võimatu leida. Seevastu Londi asub siiani kergesti taastataval kultuurmaastikul ning elupaigana kõrgeväärtuslikus kohas. Võimaliku vahepealse lahendusena võib küsimuse alla tulla väiksema Londi ümbritseva piiranguvööndi kehtestamise.

Palo piiranguvööndi küsimus tuleks otsustada koos Tinu-Peräkonnu hooldatava sihtkaitsevööndi osaga Plaagil. Kui lugeda asustuse taastamine Plaagil mitteotstarbekaks, muutub väga küsitavaks ka Plaagi ala säilitamine hooldatava sihtkaitsevööndi staatuses – siis ei kanna see mingilgi määral kultuurmaastiku säilitamise, vaid ainult supluskoha hooldamise eesmärki; tekib või on juba tekkinud ebatraditsiooniline maastikutüüp – puhkeala. Asustusest kaugel asetseva ala hooldamine ja kontrollimine on aga kallis või isegi võimatu. Avaliku supluskoha staatus tähendab rahvuspargile ka vähemalt moraalset kohustust hooldada küllaltki pikka ning logistiliselt äärmiselt ebaratsionaalset Palo-Plaagi teelõiku. Seepärast tasub kaaluda koos Plaagi ala ehituskeeluga selle väljajätmist igasugusest inimkasutusest, tee sulgemist ning liitmist Palo-Taguse loodusliku sihtkaitsevööndiga.

Saera piiranguvöönd. Saera piiranguvööndis puudub nii olemasolev kui ajalooline asustus sootuks ning selle rajamise järele pole ka vajadust. Võimalusel on otstarbekas liita rahvuspargiga ning antud piiranguvööndiga hävinud hoonestusega, kuid põllumajanduslikus kasutuses Tatimõtsa ning rahuldavalt säilinud hoonestusega Saera ja Kåo nende ehedalt lõunaestiliku ilme tõttu.

Silla. Kuna Silla talu taastamine on küllalt ebatõenäoline ja küsitava väärtusega, ei vaja see asustuse seisukohalt enda ümber kuigi suurt piiranguvööndit ning kaitseriigi karmistamine on mõeldav; suvilakasutuseks piisab väiksema taluaset ümbritseva piiranguvööndi kehtestamisest.

Aruküla. Piiranguvööndis paiknevad Piiri ja Lossi talud on suvilakasutuses, milleks piisab väiksema taluaset ümbritseva piiranguvööndi kehtestamisest. Asustuse seisukohalt on kaitseriigi karmistamine on mõeldav.

Järve. Piiranguvööndi ulatus on piisav Järve talu toimimiseks; ehitamine otstarbekas ainult õuema piires (välja arvatud nt keldri või küünide taastamine).

Rebäsemõisa ja Karkküla-Kolski piiranguvööndi lääneosa. Väiku-Madsa täielikult metsistunud talukohas pole asustuse taastamine enam otstarbekas, sealkandis pole ka olulisi teid, seetõttu ei vaja ala asustuse seisukohast piiranguvööndi staatust ja kaitseriigi karmistamine on mõeldav. Võimaliku sihtkaitsevööndi piiri täpsel kehtestamisel on ilmselt otstarbekas lähtuda metsastunud ja lageda alapiirist. Oluline on tagada Rebäse talu majandatavus talu võimaliku taastasustamise puhuks.

1.4.2 Kaitseriigi leevendamise ettepanekuid mõnede talukohtade ümber

Tiganigu ja Tiidu talude hoonestus on küll täielikult hävinud, kuid talud paiknevad tänini võrdlemisi tihedalt asustatud Karula põhjaosas ning hästi säilinud tee ääres; kultuurmaastik on talude ümbruses osaliselt säilinud; kommunikatsioon on võimalik rajada küllalt loodussäästlikult olemasoleva tee äärde. Võimalik asustuse taastamine

aitaks muuhulgas vältida ajalooliste teede tupikustumist. Tegemist on tüüpiliste lõunaestlike hajataludega, mis sobivad hästi ajaloolisse asustusmustrisse.

Lauksilla roomakeste talu asub praegu Peräjärve hooldatavas sihtkaitsevööndis, mis on ilmne paradoks, kuna see kehtiv kaitsereežiim ei võimalda kasutada ega hooldada ajalooliselt väärtuslikku elumaja.

2 ETTEPANEKUD KALDAKAITSEVÖÖNDITE ULATUSE MÄÄRAMISEKS

Ranna ja kalda kaitse seadus määratleb ehituskeeluvööndina üle 10 ha pindalaga järvede ja üle 25 km² jõgede ja veejuhtmete puhul 50 m kaldajoonest, 5-10 ha pindalaga järvede ja 10-25 km² jõgede ja veejuhtmete puhul 25 m kaldajoonest (RKS §9 lg3). Alla 5 ha järvede ja alla 10 km² valgalaga jõel või veejuhtmel ehituskeeluvööndit määratletud pole ja järelikult seda pole. Seadus annab võimaluse rakendada kaitstava loodusobjekti või kultuurimälestise puhul rangemaid nõudeid, leebemaid aga mitte (RKS §9 lg9). Järelikult tuleb Karula rahvuspargis lähtuda minimaalselt ülalnimetatud piiranguvööndeid.

Seadus alusel on võimalik üld- või detailplaneeringuga alal ehituskeeluvööndis teatud juhtudel siiski ehitada, Karula rahvuspargis võib kõne alla tulla ilmselt tehniliste kommunikatsioonide rajamine, olemasolevate hoonete remondi- ja ümberehitustööd ja algses kohas paikneva taluhoonestuse rekonstrueerimine või täiendamine (RKS §9 lg8).

Seaduses on mainitud ehituskeeluvööndi vähendamise võimalusena valgala vähenemist. Sellest lähtuvalt on Arvo Järvet vooluveekogude inventuuri RKS-i rakendamist puudutavas peatükis viidanud võimalusele vähendada ehituskeeluvööndit konkreetsete vooluveekogude puhul, juhul kui nende valgala piiri arvestada rahvusparki piirist. Vastavalt sellele on Järvet esitanud vähendatud ehituskeeluvööndid järgmiste vooluveekogude puhul (Järvet 2000: 13):

Tabel 1. Karula rahvusparki vooluveekogude ehituskeeluvööndi vähendamine (Arvo Järveti järgi)

Jõgi	Valgla jõe suudmes	Valgla RP piiril	Kehtiv ehituskeeluvöönd (m)	Vähendatud ehituskeeluvöönd (m)
<u>Haabsaare oja</u>	28,5	13,5	50	<u>25</u>
<u>Laanemetsa oja</u>	72,6	12,0	50	<u>25</u>
<u>Hargla oja</u>	55,5	10,9	50	<u>25</u>
Silla oja	10,6	10,4	25	25
Mustjõgi	1820,0	27,5	50	50
<u>Ahelo jõgi</u>	67,6	18,7	50	<u>25</u>
Arujõgi	12,0	1,9	50	-
Ubajärve oja	7,8	5,4	-	-

Tabelist (tabel 1) nähtub, et tegelikult on ehituskeeluvööndit võimalik vähendada ainult nelja vooluveekogu puhul (tabelis alla joonitud). Tuleb ka rõhutada, et tegemist on ainult võimalusega, mille seadus küll annab, kuid mis teostub alles valla üldplaneeringu alusel keskkonnaministri loal. Kui ei soovita radikaalselt ümber

kujundada senist tsoneeringut ning ka maastiku iseloomu ja ajaloo tõttu, võib seda võimalust vaja minna vaid Haabsaare (Ränna) oja puhul (Haabsaare oja ääres on paiknenud ja paikneb veelgi heinaküüne). Sellise erandi taotlemist võiks taotleda Haabsaare oja Mähkli ja Kaika piiranguvööndisse kuuluvail lõikudel, kuid ainult küünide ehitamise või taastamise eesmärgil. Samas tuleb arvestada sellega, et taoline RKSi leevenduse taotlus võib anda väljaspoole väära signaali rahvuspargi eesmärkidest.

Järvede osas on otstarbekas lähtuda Ranna ja kalda kaitse seaduse kehtestatud ehituskeeluvööndite ulatusest; ehitusloa andmisel nõuda igakordset kooskõlastust. Ehituskeeluvööndis paiknevat olemasolevat hoonestust lammutada pole otstarbekas ega reaalne, õnneks pole selliseid näiteid ka palju. Vanadele taluasemetele hoonestuse taastamist ehituskeeluvööndis võiks kaaluda Vihmjärve ääres paikneva Ala-Taropedäjä puhul; seevastu näiteks Võidu oleks soovitatav arvata taastatavate taluasemete nimistust välja (kaardil punasega läbi kriipsutatud).

Käesolev ettepanek alla 5 ha järvede äärde hoonestusalasid ei määratle ning seega nende puhul ehituskeeluvööndite probleemi ei teki. Kui väikeste järvede äärde peaks siiski selline ebatõenäoline ehitusvajadus tekkima, tuleb lähtuda konkreetse järve vastupanuvõimest ja looduskaitselistest väärtustest.

3 KARULA RAHVUSPARGIS ASUVATE HOONEKOMPLEKSIDE ANDMEBAAS

3.1 *Andmebaasi koostamine ja hoonete ning komplekside hindamise põhimõtted*

Olen andnud igale hoonekompleksile või taluasemele kaks hinnet, mis kajastavad nende väärtust inimelupaigana ning maastikulist väärtust, samuti olulisust ajaloolise asustusstruktuuri säilitamise seisukohalt. Esimene hinne kajastab reaalselt tehnilist, olmelist, esteetilist ja maastikuesteetilist olukorda, nimetagem seda **olemasolevaks elupaigaväärtuseks** või **elupaiga seisundiks**; teine hinne kajastab koha potentsiaalset väärtust inimelupaigana selle suhetes maastikega ning rahvuspargi eesmärkidega, mis aitab vaagida hoonekompleksi ning asustuse säilitamiseks/taastamiseks tehtavate pingutuste mõttekust – nimetagem seda **elupaiga säilitusväärtuseks**. Ehitiste puhul, mis pole elamiseks mõeldud, mõeldakse miljöolist ning ajaloolist väärtust

Iga hoone ja selle seisund ning taastamisvõimalused on põhimõtteliselt väga individuaalsed, mistõttu nende hindamine kas vastavate omadussõnadega või numbriliste hinnete abil on paratamatult ebatäpne. Seepärast olen püüdnud hoonete või komplekside seisukorda hinnata eelkõige individuaalselt sõnalise kirjelduse teel. Et kirjelduses ja hinnanguis sagedamini esinevaid sõnadel oleks ka mõningane formaalne, mingil määral mõõdetav ja järjestatav sisu, annan hoonete või komplekside seisundit ja väärtust kirjeldavaile sõnadele võrdluseks ka numbrilise vaste, mis tekstis siiski ei esine. Hinnangu numbriline vaste aga on esitatud kompleksi kohta tervikuna iga talukoha nime järel.

Elupaiga seisund

5 - väga hea; see tähendab, et hoone/kompleks on laitmatus tehnilises seisukorras ning ühtlasi ei riku seda näotud detailid, juurdeehitused jne, samuti on heakorrastatus laitmatu.

4 - hea; see tähendab, et hoone/kompleks on laitmatus või peaaegu laitmatus tehnilises seisukorras, kuid seda kas rikuvad näotud detailid ja juurdeehitused (silikaattuulekojad, katuseaknad), ohustavad lähitulevikus ehituslikud ja hoolduslikud vead (sademeteeve ärajuhtimine puudulik, kultuurkiht ulatub puitkonstrukstioonideni) või on heakord puudulik.

3 - rahuldav; hoone/kompleks on elamiskõlblik või kerge vaevaga selliseks seatav, tehniline seisukord on piisavalt hea ning hoone säilimine sellisena pole märkimisväärselt ohustatud; rahuldavaks on seisukord hinnatud ka juhul, kui hoone/kompleksi muidu head seisukorda varjutab väga halb heakorrastatus või madal ehituskultuur.

2 - halb; hoone/kompleks pole üldjuhul enam elamiskõlblik ja tema tehniline seisukord ei taga hoone säilimist ilma mahukate remonditöödeta; põhimõtteliselt on hoone siiski üldjuhul veel päästetav.

1- väga halb; hoone/kompleks on varemeis ega ole üldjuhul enam sel kujul päästetav, tema taastamise maksumus läheneb koopia ehitamise maksumusele või ületab selle.

0 - hävinud; hoonest/kompleksist on maastikul loetav ainult ehitise/ehitiste kunagine asukoht või mitte sedagi.

Käesolev hindamissüsteem on niisiis küllalt vähenõudlik ja, võiks öelda, tulevikku vaatav ses mõttes, et lähtub idealiseerimata käeolevast ehituslikust seisundist Karula rahvuspargis ning võimaldab mingil määral ennustada ehitatud keskkonna seisundit lähiaastail ning -aastakümneil, mis oleneb ju ennekõike olemasolevast ehitusseisundist ja ehituskultuurist. Võiks öelda, et hinne kirjeldab talukohtade elujõudu.

Teine hinne, **elupaiga säilitusväärtus**, kujutab endast hinnangut elukoha asustatavusele, võimalikule väärtusele vastavalt kas taastatud, renoveeritud või uusehitatud kujul ning annab seega hinnangu talukoha (vm ehitise-kompleksi) olmelisele ja maastikukaitselisele väärtusele, sealhulgas väärtusele ajaloolise asustusstruktuuri seisukohast. Sama hindega on vaetud ka hetkel reaalselt asustatud komplekse, mille elanike endi hinnang võib muidugi olla sootuks erinev vastavalt nende huvidele, vajadustele, harjumustele ja elukorraldusele. Elupaiga säilitusväärtuse hinne aitab aga tähtsustjärjestada võimalikke rahvuspargi poolseid meetmeid ja ressursipaigutust asustuse suunamisel vastavalt avalikele huvidele, mille väljenduseks tuleb antud juhul pidada ennekõike rahvuspargi kaitse-eeskirja ja kaitsekorralduskava. Konkreetselt peaks antud hinne olema abiks käesolevas töös esitatud ehituspiiranguvööndite ettepaneku põhjal lõplike ehituspiirangute kehtestamisel.

Järgnevalt hinnete lahtiseletus samuti 5 palli süsteemis, sealjuures 0 palli tähistab hävinud talukohta, mille taastamine on täiesti ebasoovitav. Reaalsete objektide puhul oli vahel siiski raske ühest hinnangut langetada mingite argumentide vastuolu tõttu. Sel juhul on probleemile tekitis konkreetselt tähelepanu juhitud.

5 - elupaigaväärtus kõrge; taastamine või asustamine eriti teretulnud ja toetamisväärne.

4 - elupaigaväärtus hea; taastamine või asustamine soovitav.

3 - elupaigaväärtus väike; taastamine või asustamine mõeldav, kuid miljööliselt ja ajaloolise asustusstruktuuri säilitamise seisukohalt vähetähtis.

2 - elupaigaväärtus väga väike; taastamine või asustamine väheotstarbekas.

1 - elupaigaväärtus puudub; hoonekompleks on praktiliselt hävinud ning taastamine ja asustamine küsitava väärtusega.

0 - asustuskõlbmatu; taastamine ebasoovitav.

Talud on jaotatud küladeks Kalle Elleri ekspertiisis (Eller 1999) leiduva jaotuse põhjal, mis on Karula hajaasustuse puhul küllaltki tinglik, kuid oli andmebaasi liigendamiseks siiski vajalik. Talud on nummerdatud, numbri järgi on talu leitav ka kaardilt.

3.1.1 Apja küla

- 1. Kingu – 0/2;** taluase on täielikult metsa kasvanud; taastamise poolt kõneleb siiski paiknemine kultuurmaa serval, selle kahjuks krundi sissesopistumine väljakujunenud metsamassiivi. Tänu paiknemisele vaateliselt suletud alal endast maastikulist väärtust ei kujuta.

2. **Kase – 3/3;** elumaja vooderdatud pruun elumaja on võdlemisi heas seisukorras. Laut-küün ja saun on varemeis. Maastikku risustavalt mõjuvad tuhablokkidest garaa, ja saun ning lagunened kasvahoone-juurdeehitis garaaži najal.
3. **Liiva -3/3;** teele paisatab halvas seisundis kaheukselise ait-küüni tagakül, mis hakkab lähiaastail maastikupilti risustama. Laut on varemeis, tahutud puhasnurka palkelumaja on rahuldavas seisundis.
4. **Suure-Apja – 0/5;** säilinud ainult aidavaremed, mis sellisenagi on maastikus küllalt mõjusad. Koha taastamine oleks väga soovitatav, kuna Apja pakub üht mõjusamat, kuid kahjuks kiiresti hävinevat külamaastiku vaadet Karulas üldse (foto 1).
5. **Küüdre – 3/5;** hooned üldiselt halvas seisukorras, nende peamine väärtus seisneb praegu küla katusemaastiku rikastamises. Väärtuslikumad ehitised on rahuldavas seisukorras ait ja küllalt arhailise konstruktsiooniga palkküün (kahjuks pole ilmselt kuigi kauaks päästetav). Soovitatav oleks täiesti ebasobiva asetusega ja küüni kahjustava pärastsõjaaegse lauda lammutamine või teisaldamine. Samuti on ilmselt paratamatus suure rõhtvoodriga elumaja lammutamine lähikümnendeil
6. **Meose - 3/5;** püstvooderdusega elumaja küllalt heas tehnilises korras, kuid nagu kogu majapidamine küllalt näotu ja korratu. Oluline Apja külamaastiku osana.
7. **Väiku-Apja. – 2/4;** kompleksist on säilinud halvas seisundis elumaja ning maakivikelder, laut ja saun on varemeis. Vahepealse metsariba tõttu ei moodusta osa Apja külapildist, tulevikus taastasustamise puhul oleks soovitatav Väiku-Apja ja ülejäänud küla vahelise puuderiba kõrvaldamine.
8. **(Kivi) – 2/5;** talu asetseb väljaspool rahvusparki, kuid toimib rahvuspargi visiitkaardina Hargla poolt tulles (foto 2). Muinsuskaitsealune rehielamu on ilmselt päästmatult varemeis, äärmusliku säilitusmeetmena oleks mõeldav ehitada selle kohale algupärast kuju meenutav katus iseseisva postkonstruktsiooni najal. Elumaja on praktiliselt hävinud, kuid säilinud ja rahuldavas seisukorras on poolkelpkatusega laut ja küllaltki väärtuslik ait. Ait on omapärast tüüpi ja haruldase ruumijaotusega, sümmeetrilise põhiplaani - lahtisest esikust pääseb nelja ruumi. Ka viilu ja roovide ühendusviis on küllalt arhailine ja Karulas kaasajal haruldane. Iseäranis ait vääriks päästmist (laastukatus lõuna poolt lagunened) või siirdamist paremini valvatavasse ja otstarbekasse kohta. Ait ja laut koos rehe varemetega moodustavad ka praegusel kujul küllaltki maalilise vaate teelt, mistõttu Kivi talukoht väärib hoolt ja tähelepanu. Ehituspärandi seisukohalt oleks põhjendatud Kivi koha liitmine rahvuspargiga.
9. **Silla. – 0/2;** elumajast on säilinud vaid varemed; praeguseni säilinud halvas seisundis tall-küün, mis iseenesest küünina veel päästetav. Talu taastamise muudab looduskaitseks küsitavaks selle paiknemine keset metsamassiivi. Kaaluda tasuks sinna matkamaja(de) või looduskaitseotstarbeliste ehitiste püstitamist.

3.1.2 Apjamõisa (Koobassaare) küla

10. **Tormi** – 4/3; elumaja on heas korras, Karula kontekstis võõrana mõjuv rootsiilmeline punane ehitis; algupäraseist ehitistest on säilinud maakivilauda vundament ning halvas seisundis ebatavalise põhiplaaniga suitsusaun-suveköök. Krunti risustab silikaattülistest garaaž.
11. **Kõrtsi** – 4/4; elumaja on heaskorras ümarpalgist puhasnurka ehitis; algupäraseist hooneist on säilinud veel laut-küün; krunti risustavad oluliselt oskamatult ehitatud ja paigutatud kuurid ja plekkgaraaž.
12. **Vana metskond** – 3/4; elumaja on rahuldavas korras; miljööliselt väärtuslikud on õuel paiknevad tall ja ait, neist eriti tall küllalt halvas korras. Kohta risustab krohvitud silikaatlaut ja mõnevõrra õnneks võsa varju jääv tuhabloksaun.

3.1.3 Kolski küla

13. **Laane** – 3/4; võrdlemisi heas korras tahutud palgist puhasnurka elumaja ja ait kannatavad hüljatuse ja vandaliseerituse all; ülejäänud kõrvalhooned on varemeis. Asukohta on küllalt hästi valitud ja õue planeering hea, uusehitiste puhul vajalik vana planeeringu järgimine.
14. **Taropedäjä** – 3/5; tegemist on miljööliselt ja arhitektuuriliselt küllaltki väärtusliku kohaga, mille seisund pole kahjuks kiita; voodrilauaga kaetud elumaja on rahuldavas seisukorras, samuti tervikliku ilmega pealikuga kelder (foto 3) ning ait. Ümarpalgist puhasnurka seapaht ja kõrge maakivivundamendiga ümarpalklaid on aga küllalt halvas olukorras.
15. **Võidu** – 0/0; säilinud vaid maakivilauda varemed; asukohavalik pole kõige õnnestunud; võimalik ehitussoov oleks ehk otstarbekas suunata teisele poole teed heinamaale, millega asustus nihkuks ühtlasi eemale Vihmjärvest ja Pautsjärve reservaadist.
16. **Kolski** – 0/5; säilinud ainult maakivilauda varemed ja mõningate palkehitiste jäänused; paika vääringdavad oluliselt mitut liiku põlispuud ja nende grupid. Taasasustamine äärmiselt soovitatav.
17. **Rõõmu** – 0/5; säilinud ainult maakivilauda varemed ja mõningate palkehitiste jäänused; paika vääringdavad oluliselt mitut liiku põlispuud ja nende grupid. Taasasustamine äärmiselt soovitatav.
18. **Ala-Taropedäjä** – 0/2; säilinud on ainult varemed; asustuse taastamine oleks ühest küljest miljööliselt soovitatav, hoides mingilgi määral alles hääbuvat Kolski küla; elutegevus aitaks ühtlasi hoida avatuna vaadet Vihmjärvele, pealegi on koht hüljatud ilmselt hiljem kui Võidu. Taasasustamise kahjuks räägib lähedus järvele ja Pautsjärve reservaadile. Võimaliku taasasustamise korral tuleb eriti rangelt valvata ehitiste arhitektuurilise sobivuse ja veekaitse nõuete täitmise järele.

3.1.4 Karkküla

19. **Kuikli** – 0/0; hooneist säilinud ainult raskestileitavad vundamendid; talu ümbrust võib veel ainult tingimisi nimetada kultuurmaastikuks, see jääb kaugemale olemasolevaist teedest ja tehnovõrkudest, asustuse taastamine nõuaks

olulisi ning mahukaid raadamistöid, seepärast pole see soovitatav. Kuikli järve äärde oleks siiski mõeldav matkamajade vms ehitamine.

- 20. Sirgasmäe – 0/5;** säilinud ainult varemed ja vundamendid, selgelt äratuntav õunapuuaed ning sissesõidutee. Koht asub siiani keset kultuurmaastikku, sestap on taasisustamine igati põhjendatud.
- 21. Karkküla -4/5;** koha keskne väärtus on kahtlemata peaaegu laitmatus korras säilinud lahusrehi (foto 4); tänu ümbruses säilinud kultuurmaastikule on hästi eksponeeritud ka hoone suurepäraselt valitud asukoht; vajab siiski jälgimist, et võssa ei kasvaks talust läände jääva tee perv, mis hakkaks peagi hoonet varjama. Rehe läänekülg osutab siiski lagunemise märke, vajalik oleks ilmselt lagunenenud kohtade plommimine ja antiseptimine mõne värvitu ainega (nt vask- või raudvitrioli lahusega). Küllalt heas korras on ka Karkküla vooderdatud elumaja, samuti võrdle misi väärtuslik ait, mille laastukatus nagu rehelgi vajab siiski peatset parandamist, kirdenurk aga alumiste palkide vabastamist pealetungivast kultuurkihist. Luugiga suletava kerisega suitsusaun-suveköök ja laut on võrdlemisi halvas seisukorras, sümpaatne on aga omanike püüd neidki hooneid kuidagi veel püsti hoida; mujalgi kasutamiseks võib soovitada Karkküla pere viisi mitmete lagunevate palkseinte kaitsmiseks ilmastiku ja päikese eest laastvooderdisega. Eeskujuks võib tuua ka talu heakorda, mis on vaba ka liigsest klanitusest.
- 22. Tätta -4/5;** erandlikult on selles talus üldjuhul paremini säilinud just kõrvalhooned, suur kelpkatusega ja kõrge maakivisokliga elamu aga vajab küllalt põhjalikku remonti; õnneks pole selle säilimine tänu korras eterniitkatusele siiski oluliselt ohustatud. Halvemas korras on kompleksist veel hõreda katusega küllalt suur kahe uksega ait, mille ehituslikuks eripäraks Karula kontekstis on poolkelpkatus. Mitmete hoonete alumisi palke (ait, keldripealik, laut) ohustab pealevalguv pinnas. Kompleksi kuuluvad veel heas korras kuivati, laut ja rahuldavas korras suitsusaun. Koha ilmselt kunagist jõukust näitavaks eripäraks on jämedate palkide kasutamine ehitistes, mis torkab eriti silma suitsusauna puhul. Kompleksi kuuluvad veel maakivilauda varemed ja üks näotu silikaattellisest lagunev ehitis kivilauda varemete juures, mis tulevikus vajab kindlasti lammutamist. Vajalik oleks ka lammutada lagunenenud laudküün, mis ei sobi õueplaneeringusse ja varjab vaadet aidale ja keldrile.
- 23. Soesaare -2/5;** Soesaare pultkatusega tuuletõkkeplaadiroheline "elamu" (foto 5) on kahtlemata ehitis, mida rahvuspark endale lubada ei tohiks, õnneks ei paista see siiski välja suurele teele. Kivilaudavaremeile on osaliselt taastatud laut, mis samuti ei hiilga ehitusmeisterlikkuse poolest, kuid ei risusta ka oluliselt maastikku. Kompleksi kuuluvad veel elumaja ja rehe vundament ning keldri varemed, aida keldrist on järel tellisvõlvlagi, keldrisuu on aga varisenud. "Elamu" osas tuleb loota, et ükskord jõutakse selle vooderdamiseni.
- 24. Lajassaare -0/5:** jälgitavad on elumaja(foto 6), aida ja maakivilauda varemed. Elumaja asukoht on hea vaatega koha peal, taasisustamisel tuleb eriti hoolega jälgida, et tulevase elumaja fassaad sobiks maastikku.

3.1.5 Madsa küla

25. **Madsa – 4/4;** võrdlemisi heas korras elumaja on küllalt palju remonditud, kuid pehkimine on suuresti parandamatu, edaspidi tasuks kaaluda hoone vooderdamist laudise või laastuga, kaitset sademete eest vajab ka vundament. Suitsusaun on rahuldavas korras, laudast ja seapahast on järel varemed; kompleksi kuulub veel kiik. Õue terviklikkusele aitaks kaasa, kui see oleks piiritletum, millist ülesannet varem täitis laut
26. **Väiku-Madsa – 0/0;** hooned on täielikult hävinud ja asustuse taastamine pole enam soovitatav Kolski-Rebasemõisa maanteest lääne poole moodustunud metsamassiivi terviklikkuse huvides.
27. **Kungla – 2/0;** viimane Kolski-Rebasemõisa maanteest lääne poole jäävasse metsa või metsistuvasse alasse sissesopistuv elamine; saunikumaja on küllalt halvas korras, kuid püsib tänu uuele tsinkprofiilplekk-katusele ilmselt veel kaua (foto 7); praeguse elaniku lahkudes on soovitatav ehitis lammutada ja taastasustamist mitte soosida.
28. **Madsa kool – 0/3;** säilinud ainult kõrge maakivivundament, mida täiendavad hilisemad ilmselt katlamaja silikaattellisseisnad. Läheduse tõttu teele asustamine soovitatav.
29. **Ala-Tsilimiku. – 2/3;** säilinud on rahuldavas korras saunikutüüpi elumaja ning teeäärsed aida varemed. Sobiv suvilakrundiks.
30. **Mäe-Tsilimiku – 0/4;** säilinud elumaja vundament ja kaks kõrget korstnat, mis tuleks heakorra ja ohutuse huvides lammutada. Taastasustamine aitaks täiendada külamaastikku
31. **Vastse-Tsilimiku – 3/4;** vooderdamata tahutud palgust puhasnurka elumaja on rahuldavas korras. Heas korras on maakivivundamendile ehitatud tuhablokist laut ja selle otsas küün. Heakorra ja välisilme huvides tuleks lammutada pooleliolev suvilataoline tuhablokkehitis.
32. **Rebäse -0/5;** säilinud elumaja varemed, kusjuures huvitav on märkida, et tahutud palgist hoone on olnud vooderdatud punase tellisega ning lubikrohvitud, mis osutab ilmselt taotlust linnaarhitektuuri suunas; vaadeldavad on ka kivilauda varemed. Hoonekompleksi paigutas maastikul on suurepärane, asetsedes veelgi osalt säilinud kultuurmaastikus on taastasustamine soovitatav; seejuures tuleb silmas pidada põlispuude säilitamist ja esiletoomist, kuna viimased kuuluvad koha kesksete väärtuste hulka.
33. **Lepiku 0/0;** hooned on täielikult hävinud ning aseme ümbrust ei saa enam pidada kultuurmaastikuks, seega pole asustuse taastamine otstarbekas ega sobiks ka rahvusparki kaitse-eesmärkidega (paikneb ajutise liikumispiiranguga sihtkaitsevööndis).

3.1.6 Tinu küla

34. **Ala-Tinu – 0/2;** nähtavad vaid maakivilauda varemed ja maakivikelder, muude ehitiste vundamendidki raskesti märgatavad; taastamise kasuks kõneleb vahetus läheduses veel esinev avatud kultuurmaastik ning teede ja muude kommunikatsioonide rajamiseks vajalike tööde mõõdukas mõju looduskeskkonnale.

35. Mäe-Tinu – 0/0; olukord ja väljanägemine äärmiselt sarnane eelmisega, kivilauda vundament veidi paremini säilinud; kunagist inimasustust märgivad veel elumaja vundament, sirge kuuskederivi ja üksik lehis; väga raskesti ligipääsetav. Ala-Tinu ümbrust võib veel vaid väga tingimisi nimetada kultuurmaastikuks, seepärast pole otstarbekas häirida väljakujunenud metsamassiivi nii suuremõõtmelise inimtegevusega nagu ehitamine ja teede taastamine; mõeldav oleks ehk loodust ja kultuurilugu tutvustava matkaraja suunamine Mäe-Tinule.

36. Valdmani (Vastse-Mendu)– 0/0; ehitised täielikult hävinud, taastamine ebasoovitav.

37. Kupamõisa (Väiku-Tinu)– 0/0; ehitised täielikult hävinud, taastamine ebasoovitav.

3.1.7 Konnukülä

38. Konnumäe – 0/0; ehitised täielikult hävinud, ka elumaja vundament raskesti märgatav; talukoht ulatub liiga kaugele väljakujunenud metsamassiivi, seetõttu pole taastasustamine soovitatav.

39. Peräkonnu - 4/5; võib-olla kõige paremini säilinud hoonekompleks Karulas üldse. Küllalt heas seisundis vooderdatud poolkelpkatusega elumaja, vundament vajab siiski põhjalikku parandamist. Suitsusaun, mis hetkel on küll katusega, on küllalt rahuldavas seisukorras. Küllalt heas korras on ka poolkelpkatusega suletud mademega tahutud palgist puhasnurka ait, mis koos tervikliku ja avara õueplaneeringuga on koha keskseid arhitektuurilisi väärtusi. Pärastsõjaaegne palklaid on varemeis, kuid soovi korral osaliselt päästetav. Küllaltki vaatamisväärne on suuremõõtmeline palkküün, mis paraku on küll halvas seisukorras – huvitav on märkida, et sedapuhku asetseb maakeldes küüni all. Võrdlemisi hästi on säilinud ka suure maakivilauda varemed; müüripealseid oleks soovitatav segukihiga kaitsta edasise lagunemise eest. Praeguse üldilme säilitamine on tingimata vajalik renoveerimis- ja võimalike uusehituste käigus; tasub kaaluda küüni säilitamist, seevastu palklaid on küllaltki väärtusetu. Praegustest kinnistupiiridest välja jäävad veel kunagise Peräkonnu rehielamu varemed, mille säilitamine pole praeguseks enam otstarbekas.

40. Alakonnu – 2/4; elumajast on alles vaid varemed, praktiliselt varemeis on ka kuivati ja laut; halvas seisundis on ka tall ja ait, kuid siiski veel põhimõtteliselt päästetavad. Ajaloolise asustusstruktuuri säilimise ja loetavuse ning hetkel veel ka võib-olla mõnede hoonete päästmise huvides oleks taastasustamine siiski soovitatav.

41. Ahero – 3/5; suur rõhtvooderdusega maakivisokliga elumaja (foto 8) on suhteliselt heas korras ja häirivate juurdeehitusteta. Ka ait on küllalt suur, selle all paikneb kelder; ait on katusega, kuid hetkel veel küllalt tugevate seintega ja ilmselt hea tahtmise korral päästetav. Krundil pauknevad ähe varemeis palklauda ja maakivialuda varemed, kuid üks küüniga ühenduses laut on veel laut suhteliselt heas korras. Hästi jälgitava ning läbimõeldud õueplaneering on siiani hästi jälgitav, selle tervikust jäävad välja ainult hilisem väike laudvooderdusega suvilaehitis ning kuur.

- 42. Mäekonnu - 4/5;** Mäekonnu talu hoonestik on suur, mitmekesine ning küllaltki rahuldavalt ja algupärase vormis säilinud. Ainus tõsiselt häiriv juurdeehitis on elumaja silikaatkivist lamekatusega tuulekoda, mis on ebaõnnestunud nii konstruktsiooniliselt (halb vee äravool) kui esteetiliselt ning oleks nii elumaja välimuse kui ka tervise huvides vajalik lammutada. Elumaja ise on küllalt suuremõõtmeline ning keerukas, kõrge kivisokliga, huvitavate klaasakendega verandaga (foto 9), linnaliku punnlaudvoodriga, keldri ning sulastetubadega keldrikorruusel. Tehniliselt rahuldavas korras. Kõrvalhooneid leidub ohtralt, neist väärtuslikem ja ilmselt kõige arhailisem kivikeldriga suur tahutud ristpalkait – saeajastu palkehite seas meistriteos Karulas. Oma mõõtmetelt püüab pilku maakivist laut küljele juurdeehitatud palgist karjaköögiga; lauda ühes otsas paikneb laudküün. Väiksemated kõrvalhooned moodustavad kaks pärast sõda ehitatud palklauta, kaks halvas seisundis sauna, teine neist praktiliselt hävinud, ning teisel pool tiiki lagunev küün ja mitmed kompleksi risustavad kuurid. Hoonekompleksi heakorrale tuleks kasuks kuuride lammutamine. Kui maakivilaut kasutust ning peremehelikku hooldust ei leia, on see kaugemas tulevikus võib-olla soovitatav lammutada kui Karula kontekstis ebamastaapne ehitus. Ait (foto 10) on küll võrdlemisi hästi säilinud, kuid vajaks siiski tagaküljel kuni kolme alumise palgikihi vahetust ja plommimisi, samuti aidataguse kultuurikihi eemaldamist ja võsa kärpimist. Mäekonnu ait vääriks ka rahvuspargi toetust mainitud töödeks ning võimaluse korral eterniitkatuse vahetamiseks laastukatuse vastu.
- 43. Vana-Hauka - 3/4;** elumaja on küllaltki hästi säilinud peaaegu korras laia rõhtprofiillaudisega hoone. Küllaltki hästi on säilinud isegi osa aknaid-uksi. Peamine oht hoonele seisneb vandalismis, kuna hoone seisab tühja. Väärtuslik on suur ja kõrge omapärase konstruktsiooniga maakivist tall – nimelt toetuvad talad lauda keskel asetsevaile koonilistele kivisammastele. Talli ühes otsas paikneb samuti suuremõõtmeline ümarpalkküün, mille viiluluugile ligipääs on omal ajal olnud korraldatud pealesõidusilla abil. Sillast on säilinud ainult maakivist "sillapea" mõne meetri kaugusel küüni otsaseinast. Väärtuslik laut-küün vajab pakiliselt uut katusekatet (foto 11). Kaitset ning eksponeerimist väärib ka Vana-Haukale viivat teelõiku ääristav pärnaallee.
- 44. Vahtse-Hauka - 3/3;** elumaja on kõrge, alevitüüpi, vintskapi ja trepikojaga, kaetud ilmselt TEP-plaadi ja tsementkrohviga. Tehniliselt rahuldavas seisukorras. Peale elumaja kuulub kompleksi laut ning kuur-kuivati. Domineeriv viimistlusmaterjal eterniit ja tsementkrohv. Kompleks risustab maastikku, olukorda parandada on tõenäoliselt väga raske. Kõrvalhooned on ilmselt otstarbekas lammutada, elumaja välimust võiks parandada krohvi eemaldamise ja laudvoodriga asendamise teel, miinimumprogramina ka krohvi värvimise teel.
- 45. Ala-Hauka - 3/4;** kompleksi kuulub uus, praegu pooleliolev tahutud palgist elumaja, mis kahjuks on väga hooletult ehitatud. Elumaja katus on laastust. Väärtuslikem hoone on maakivist, punase tellisega ääristatud avadega laut, mida rikub keramsiitjuurdeehitus (foto 12). Samas stiilis maakiviehitus on laastukatusega piimajahutuskoda, mille terviklikkust rikuvad ainult maitsetud uued aknad ja lengi tagant väljaturritav Macroflex. Kompleksi servale jääb

praktiliselt varemeis laudkorstnaga suitsusaun, mis on põhimõtteliselt hetkel veel päästetav, kuigi laast on katuselt kadunud. Konserveerituna omaks teatavat maastikku rikastavat väärtust. Talu visuaalset väärtust on võimalik tõsta asendades eterniitkatused laastuga ning pigmenteerides lauda keramsiitjuurdeehitus näiteks savikarva. Kuivõrd laut ning jahutuskoda on sihtotstarbelises kasutuses, oleks mh esteetiliselt mõttekas majandusõue liigendamine traditsioonilise latt- vms taraga.

46. Värtemäe - 4/4; tegemist on küllaltki suure hoonekompleksiga, milles domineerib 1960ndaist pärinev heas tehnilises seisundis silikaatelumaja (foto 14). XIX sajandi keskpaigast pärineb vooderdamata vana elumaja, millele hilisema juurdeehitusena on lisatud kaunite *art deco* akendega veranda (foto 13). Vana elumaja on praegu tehniliselt küllaltki halvas seisukorras (vundament vajub), kapitaalremont pole ilmselt majanduslikult võimalik. Katusekatteks on eterniit; huvitav o märkida, et algseks katusekatteks on olnud Karulas haruldane sindel. Hoonekompleksi eripäraks on mitmete suuremõõtmeliste savihoonete olemasolu, neist uusim 1960ndaist pärinev garaaž, mille konstruktsiooni eripära ei tule kahjuks tsementkrohvi alt esile. Kompleksi kuulub kaks sauna; vanem on väga halvas seisukorras suitsusaun, uuem 1980ndate lõpul ehitatud eterniitkatusega tahutud palgist ehitis. Uue sauna esteetilist väärtust vähendavad sobimatud aknad, uks ning liistud. Üldmulje talust on kaootiline. Suuremastaabiliste hobusetallide jms ehitiste hooldamine käib omanikule ilmselgelt üle jõu. Osade suurte, ülejäänud hoonestuse suhtes ebaproportsionaalsete ja halvas seisundis ehitiste lammutamine tuleks talu üldilmele kasuks. Uus elumaja on soovitav tulevikus katta rõhtpaneellauaga. Oluliselt oleks võimalik tulevikus parandada kompleksi üldilmet ning muuta seda traditsioonilisemaks läbimõeldud haljastuse abil sealjuures kaaludes Karula maastikku sobimatute, steriilselt mõjuvate maanteele paistvate võõrpuuliikide kõrvaldamist (hõbekuusk!).

47. Veetka (Viitka)- 4/5; praegune peahoone asub uues laastukatusel palkehitises (foto 16), mis on üldjoontes arhitektuuriliselt õnnestunud, kuid mitmete häirivate detailidega nagu näiteks katusaken, tsinkpekkrennid ja mõned läbimõtle mata konstruktsioonid palkonil. Pseudoetnograafilist laadi esindab naivistlik-disnilik "kanajalgadel majake" (foto 15). Vana aida osadest ehituslikult primitiivselt (nurgad tappimata) kokku pandud mätaskatusega ehitis on eraldi võttes siiski küllalt õnnestunud ja kahtlemata lastele meelepärane. Kompleksis küllalt domineerival kohal asetseb roheline madalakaldelise katusega ja rootsipunaste seintega puukuur. Tulevikus on kindlasti vajalik teha kuurile järsem ja soovitatavalt laastuga kaetud katus. Ka punane värv ei ole lõunaeestilises maastikus kõige õnnestunud valik. Hästi on säilinud vana laudküün, mis siiski arhitektuuriliselt väärtuselt kuulub oma ebamastaapsusega häirides samasse klassi kui säilinud kuivatiosa. Kiiduväärne on siiski omaniku algatus ehitada küünile uus laastukatus. Õuekujundus on puhkeala otstarbeks (tegemist on aktiivselt tegutseva turismitaluga) sobilik ning õnnestunud, kuigi mitte eriti karulalik. Algne planeering on raskesti hoomatav, kunagine elumaja on hävinud (alles vaid majaalune telliskivikelder) ning säilinud või hiljem ehitatud hooned ei täida algupärast otstarvet. Arhitektuuriliselt hästi õnnestunuks võib pidada püstkoda (märkusega, et ehitisteks kasutatav ümarpuut on kohane koorida) ning kiike. Huvitavalt ning

rikastavalt mõjuvad osavalt puidu looduslikke vorme kasutavad ronimispuud. Ala heakorrastatus on eeskujulik.

3.1.8 Mähkli küla

- 48. Sora (Kaalep) - 4/4;** eeskujulikult hooldatud alevitüüpi profiillaudisega elumaja (foto 17). Hoonel on mitmeid väärtuslikke dekoratiivseid detaile, omaniku ning ehitusmeistri voodrile maalitud initsiaalid on peenetundeliselt maja üle värvides jäetud nähtavale. Huvitavaid väikeste klaasruutudega verandauksi renoveeriti minu külastamise hetkel. Kõrvalhooned on varemeis, säilinud on kivilauda müürid, siin-seal muude kõrvalehitiste võssakasvanud varemeid. Häbelikult tagaaeda on peidetud kitsilik suvilasaun. Edaspidiseks võib soovitada varemeis kõrvalhoonete mõningast korrastamist ning sauna väljavahetamist. Katusematerj?
- 49. Sora sulastemaja – 3/3;** väike sümmetrilise siseplaneeringuga kahepereelamu (kaks kööki, kaks sahvrit ja omavahel uksega ühendatud elutoad). Sora sulastemaja on veel küllaltki hästi säilinud ning vääriks kiiret päästmist. Võrdlemisi väheste vaeva ja kuluga oleks sellest sobivasse kohta siirates võimalik saada nt rahvuspargi puhkemaja vms majutushoone. Eraldi võttes kõrget asustusväärtust ei oma.
- 50. Sora küün – 2/-;** Sora hoonekompleksist eemal paikneb unustatud Sora palkküün (foto 18), mis katuse vahetuse järel omalaadse mälestusmärgina püsiks ilmselt veel aastakümneid. Uue katuse all ning värskete heintega võiks ehitist võib-olla kasutada valitud matkaseltskondade (tuleoht!) ööbimiskohana, sel juhul oleks ka investering uude katusevahetusse mõttekam. Pärast katuseparandust oleks mõttekas liita objekt mõne matkarajaga, kuna pelga korrastamise tulemusel poleks ehitist vääriliselt eksponeeritud; vajalik oleks ka ümbruse mõningane võsast puhastamine, kuna küün metsa sees mõjub küllaltki kummastavalt.
- 51. Hansi (Ansi)- 3/3;** elumajaks on Karulas erandlik punase telliskivivoodriga püstpalkhoone, millele on lisatud silikaatkivist tuulekoda ja majaaluse keldri madal koda. Hoonel on eterniitkatuse. Hansi halvas seisundis puhasnurgaga palkait vajaks kiires korras uut laastukatust, vastasel korral võib selle paari haasta pärast lugeda varemeiks. Vareme seisundisse on jõudnud juba Hansi lahusrehi, millest püsti vaid rehetoa otsenurka palkseinad ning ehituslooliselt huvitav eraldiseisev maakivist rehepeksumasina katlaruum. Nurgakujuliselt on ühe katuse alla liidetud maakivist laut, tall ning neid ühendav laudküün. Viimatinimetatud liithoone on hästi säilinud ja kujutab endast Hansi talu väärtuslikemat ehitist. Küllaltki maalilist pilti pakub ka mäenõlva ehitatud kõrge pealikuga maakivikelder. Üks talukoha eripärasid on selle paiknemine tiheda ja madala põhjaveevõrgustiku kohal. See on pidevalt põhjustanud kahjustusi hoonetele, kuid on võimaldanud ühtlasi rajada juba ennesõjaaegsel perioodil männipuust torudega veevarustussüsteemi lähedal mäenõlval paikneva allika juurest majapidamiseni. Punase telliskivivoodriga elumaja mõjub Karula kontekstis võõrkehana. Silikaatjuurdeehitiste ilmet on võimalik parandada värvimisega, kasutades pigmentainena punast telliskivipulbrit vms.
- 52. Rõõmu - 3/3;** elumaja on küllalt väike, maakivisokliga rõhtvooderdusega hoone, mis on miljööliselt pigem häiriv. Olulisem on saenurka ümarpalgist

saun, mida on moderniseeritud välisilmet küllaltki vähe muutes (v.a katusekattematerjal) ja laonurka ait. Ait on praegu rahuldavas tehnilises seisukorras. Talu ilmet parandaks katusekattematerjali vahetamine laastu ning elumaja hoovipoolsete akende vahetamine väiksemaruuduliste akende vastu.

- 53. Mäe-Mähkli - 3/5;** tegemist on kunagise väga suure taluga, millest annab tunnistust enamiku ehitiste ning varemete suurus. Elumaja on olnud omal ajal ilmselt küllaltki luksuslik, elamiseks on algselt välja ehitatud isegi teine korrus; hoone on kaetud profiillaudisega, katusekatteks eterniit. Praegu rahuldavas seisukorras. Talu sissevarisenud katusega maakivilaut on jõuline maastikuelement, seda eriti poolt lähenedes, mistõttu müürid tasuks võib-olla konserveerimispingutusi. Kompleksi kuulub veel varemeis maakivist, savist ja palgist mõningate huvitavate detailidega karjaköök, kokkuvarisenud palklaut, kõrge pealikuga aidatoline maakivivõlvkelder ja väga halvas seisukorras ebaharilikult pikk aidakett. Kompleksi tulevaste heakorrastustööde käigus tuleb ilmselt peatähelepanu pöörata lagunenenud hoonete koristamisele ja ohutustamisele ning soovitatavalt maakivivaremete konserveerimisele.
- 54. Ala-Mähkli - 3/3;** vanu ja väärtuslikke hooneid krundil ei leidu. Silikaatelumaja välisilme parandamiseks on ilmselt ainus võimalus laudisega voorderdamine.
- 55. Paabu - 3/4;** XIX sajandist pärinev küllaltki terviklik, leidlike üksiklahendustega ja heas seisukorras (uus laastukatus!) rõhtprofiillaudisega elumaja. Võrdlemisi huvitav laut on kahjuks halvas korras. Hoonekompleksi kuuluvad veel kuur, väga halvas seisundis sulastemaja ja suitsusaun-suveköök. Vajalik, aga ilmselt majanduslikult ebareaalne oleks remotida lauta ning panna sellele uus katus. Elumaja vooder vajaks värvimist, ilmselt mõne rootsipunase tüüpi värviga. Muude hoonete osas on lagunemine juba pöördumatu.
- 56. Mikile I (Väiku-Mändiku?) - 3/5;** kompleksi kuulub rahuldavas korras voorderdatud elumaja ja laut, uus saetud palgist puhasnurka korstnaga saun, võrdlemisi heas korras kahe uksega ait, pikk maakivikelder, mille katus on paraku lagunenenud. Tervikliku õueplaneeringuga talu ilmestavad oluliselt korralikud rõhtlatt-tarad; hoolimata lammaste püगतud õuemurust jätab koht kaose ja lagunemise mulje
- 57. Mikile II - 2/4;** kõrge maakivisokliga mitme keldriga elumaja on väga halvas korras; krunti risustavad katuseeta tuhablokkilaut, selle kõrval maakivilauda varemed ja hulgaliselt ehitusmaterjalivirnu. Kolme uksega tahatud palgist järsknurka ait on halvas seisundis. Taastamistöid on ilmselt alustatud, kuid selle tulemused on esialgu ebaselged. Kindlasti tuleb soovitada tuhablokkilauda lammutamist.
- 58. Ränna (Drenkhani)- 4/4;** maastikus avatud ja ühel rahvuspargi vaadeldavamal kohal paiknev hoonekompleks (foto 19) koosneb peamiselt silikaat- ja tuhablokk-konstruksioonidest, mille varjamiseks on hädavajalik rakendada kosmeetilisi meetmeid; selle heaks, kuid esialgu ebapiisavaks näiteks ongi juba elumaja idakülge varjav metsviinapuu. Krunt on hoonestatud ülearu tihedalt, mille all kannatab selle ilme ja hoonete esteetiline ja ilmselt ka oluline funktsionaalsus; rajatiste halva paigutuse näiteks on praktiliselt elumaja akna alla paigutatud kiik. Tiigi ääres paikneb halvas vana suitsusaun.

Ilmselt turismimajanduslikel eesmärkidel on püstitatud uus koerakaelanurka korstnaga saun katusealuse majutusruumi ja rõduga; hoone kannatab mitmete arhitektuuriliste möödalaskmiste all (vt lisa 4). Talu edaspidises arengus oleks kasulik hoonete paigutamine laiemale alale ning õuemaa selge liigendamine vastavalt erinevale sihtotstarbele (eraldi puhke- ja majapidamishooned ning pererahva elamine jms).

59. Tabinamäe ehitis – 2/3; praegusel kujul oluliselt häiriv tegur maastikus, mis tuleb tingimata lammutada. Koha valik on siiski küllaltki õnnestunud ning sobiva ja vähemväljakutsuva arhitektuurilise lahenduse puhul ehitamine mõeldav.

60. Kalamaja – 0/0; Kalamaja ümbrust võib veel vaid väga tingimisi nimetada kultuurmaastikuks, seepärast pole otstarbekas lõhestada väljakujunenud metsamassiivi suuremõõtmelise inimtegevusega; kõne alla võiks tulla loodust ja kultuurilugu tutvustava matkaraja suunamine Kalamaja juurde. Ka ei oma Kalamaja teelõik üldisemat logistilist tähtsust, mis põhjendaks asustuse taastamist

3.1.9 Sibula küla

61. Sibula (Järvemäe) - 3/4; kompleksi väärtuslikemaks hooneks peetava rehielamu algne tähendus ning ehituslaad on mitme ehitusjärgu konstruktsioonide, voodrilaua, puuriitade jms alt raskesti jälgitav ning tegelikult oma potentsiaali ehitusloolise vaatamisväärsusena hästi ei täida. Augustis 2002 oli hoone saamas uut laastukatust, mille tulemusel vlb hoone tehnilist seisukorda pidada heaks või isegi väga heaks. Järgmisena vajaks rahvuspargipoolset tähelepanu ja toetust Sibula praeguseks pultkatusega kuivati (foto 20) konserveerimine, võimalusel isegi välisilme taastamine ja sisustuse remont; kuivatil on polentsiaali nii oma algupärase ülesande täitjana (vilja kuivatamine) kui turismiobjektina. Soovitav oleks teostada kuivati taastamisvõimaluste ja maksumuse uuring.

62. Sibula (sealt üle tee) - 4/5; sisuliselt eelmisega üks kompleks nii asukoha kui seda valdava pere poolest; sinna kuulub uuemat tääpi tahutud palgist puhasnurka heas korras elumaja, rahuldavas korras palkheinaküün, laut-seapaht ja maakivilauda varemed. Kokku Järvemäe Sibulaga moodustab ühe paremini hooldatud ja harmoonilisema elukoha Karula rahvuspargis. Abihoonete katused vajavad parandamist.

63. Sibula (Meier) - 3/3; kompleks kujutab endast tervet silikaat- ja tuhablokkehitistest "külakest", mida "ilmsetavad" roostetavad sii-seal roostetavad põllumajandusmasinad. Nägusaim ehitis on silikaattellisest elumaja, mille ümbruses võib märgata kaunistamispüüdu, üldiselt on aga suhtumine oma elukeskkonda ükskõikne ja hoolimatu, hoonete paigutus pigem juhuslik. Lagunevad puithooned (suitsusaun, ait-küün) ning lauda varemed mõjuvad praegu pigem risustavalt kui rikastavalt. Positiivse osas märgiksin talust lääne poole jäävat rahuldavas seisundis laudküüni. Talu ilme parandamiseks on vaja põllumasinate koristamine, lauda varemete ja võib-olla ka sauna ning aida lammutamine ning abihoonete pigmenteerimine ja värvimine, sel moel võiks kohast kujuneda nõ „moodsa talu“ näide Karula rahvuspargis.

3.1.10 Kaikamõtsa küla

- 64. Pulli - 2/3;** heakorrastatumaid talusid rahvuspargis; heakorrastuse ning eriti elumaja välisviimistluse laad on küll muutnud kompleksi pigem suvila- kui taluilmeliseks. Eriti häiriv on elumaja kitsilike kaunistustega verandaga juurdeehitis, mille katusaken paistab hästi tee. Kompleksi ajaloliselt väärtuslikem ja omanäolisim ehitis on rahuldavas korras savilaut-küün. Heas või väga heas korras on ka ülejäänud talu hooned, palksaun ja väike –laut ning kollaseks värvitud silikaatkivist fassaadiga maakelder.
- 65. Käokingu - 3/5;** endine kunstnik Friedrich Woldemar Ihsti elamuümbruse kujundus ei lähtu kohalikust, vaid nõ idamaisest maastikukujundusstiilist – isegi katus on algselt olnud nõ hiinaliku kujuga. Talu asutaja algne plaan ja meetmed on 1932. aastast, mil hooned ehitati, küllalt hästi säilinud ja senini maastikus loetavad (kuusest tulekatseriba jms - hoone praeguse valdaja käsutuses on mitmeid fotosid 1930ndaist); mõnevõrra kipub ainult vaadet lõunast kahe kupli vahelises „sadulas“ paiknevale elumajale varjama vilja- ja ilupuuad, mis vajaks küllalt karmikäelist kärpimist (foto 21). Elumaja praegune eterniitkatus vajab vahetamist algupärase laastu vastu, et välja tuleks arhitekti algne mõte. Omalaadse „anomaaliana“ Karula pärandmaastikes ning teadlikult kujundatud maastikuteosena väärib Käokingu laiemat tutvustamist ning võimalust mööda toetust ülalmainitud abinõude elluviimisel.
- 66. Kotilõime – 0/4;** hooneist on säilinud vaid väike Sora küüni meenutav palkküün, mida viimati on kasutatud laudana ning mis võib-olla vääriks siirdamist ja eksponeerimist kusagil mujal kui väheseid säilinud palkküüne Karulas; ülejäänud hooned on varemeis.
- 67. Juudinurme - 3/4;** elumajaks on niinimetatud uuemat tüüpi elumaja on küllalt heas tehnilises seisukorras; väga heas korras on ka tahatud palgist puhasnurka suitsusaun. Ülejäänud hooned on paraku lagunemisseisundis, kuigi tänu hädapärastele katustele püsivad ilmselt veel kaua: väike savilaut, mida on osaliselt parandatud silikaatkiviga ja väike ait, samuti kompleks ajalooliselt väärtuslikem ehitis – rehielamu. Rehielamu palkrehealusega on praegu uppunud mitmesuguse koli alla, mis saab ilmselt oluliseks takistuseks nii hoone võimalikul renoveerimisel (esemed võivad olla ju omanikele väärtuslikud) kui ka eksponeerimisel. Ka on ehitise lagunemine sedavõrd kaugele arenenud, et otstarbekaks osutuvad ilmselt ainult lagunemist pidurdavad meetmed.

3.1.11 Kaika küla

- 68. Ala-Mändiku - 3/5;** vooderdatud küllalt suur elumaja on heas korras, võib-olla pisut ehmatav on värvivalik (pigimust, liseenid lipupunased). Õueplaneering on lihtne ja otstarbekas, piklikku õue piiravad kahelt poolt pikad ühe katuse alla rajatud majapidamishooned: lääne poolt tall-sealaut-lambalaut-loomalut (viimane üsna lahunenud, praegu tarvitusel kuurina), idast saun-suveköök-kuur, millele on pandud kimmikatus. Hädasti vajaks lammutamist talli kaunist otsaseina risustav tuhablokist pultkatusega juurdeehitis (foto 22).
- 69. Mäe-Mändiku - 4/5;** kõrge maakivisokliga suure poolkelpkatusega elumaja asukoht on hästi valitud, hoone paikneb nõlval ja ilusa vaatega tiigile ning

naabertalule; heas korras hoone õuekülge rikub tuhablokist laiendus. Kompleksi kuulub väike palklaut, ilmselt uuemast kihistuses tahutud palgist puhasnurka saun-garaaž, endisest laudast kohandatud, praegu pultkatusega kuur, nägus laastukatusena ait ja maakivist lautlaudküüniga ühes otsas, mis on senini sihtotstarbelises kasutuses. Kompleksist pisut eemal paikneb rehi, mille laonurka, seega ilmselt küllaltki vana rehetoaosa on katuse all ja küllalt rahuldavas korras; selle küljes on aga lagunenud maakivist müüridega rehealune või rehepeksumasina ruum. Talus on seega üsna ohtralt võrdlemisi väärtuslikke ehitisi, sobimatud juurdeehitiste välisilme parandamine võrdlemisi hõlpus (pigmenteerimine, krohvimine).

- 70. Kaara I (Mändlike vastas) - 4/3;** talus on õieti kaks elumaja, üks silikaattellisest (teine kollase laudvoodriga), mistõttu kompleks koos abihoonetega moodustab terve "küla", mis koosneb peamiselt küllalt kõrgeist, heas tehnilises seisukorras püstlaudehitistest; silikaattellis ja tuhablokk ei ole õnneks kuigi domineerivas rollis. Palkehitisi on kolm, kõik pärastõjaaegsed: betoonvundamendiga laut, väike ühe uksega ait ja saun, mida kasutatakse liha suitsutamiseks. Planeering ei näi järgivat mingisugust loogikat, kuid ei mõju ka päris kaootiliselt. Heakorrasatusega võib täiesti rahule jääda. Silikaat- ja tuhablokkpindade vooderdamise ja pigmenteerimise ning laudpindade värvimise teel nt rootsipunaseks võiks sellest kompleksist kujuneda Karula nõ moodsa talu näide nagu Pihlemäest ja Sibala II-st.
- 71. Kaara II - 2/2;** elumaja väike laudvooderdusega, tee poolt häiriva silikaatjuurdeehitusega hoone, tehniliselt peaaegu rahuldavas korras. Õuel paikneb blokkilaut, betoonfassaadiga maakeldes ja korstnaga saun-suveköök, mis algselt on teeninud suitsusauna ülesandeis. Vajalik vähemalt teele paistva elumaja külje vooderdamine. Perspektiivi võib kohal olla suvilana.
- 72. Koolimaja - 4/4;** küllaltki heas seisukorras hoone omab väärtust miljööliselt, ajalooliselt ja külakultuuri keskusena. Säilitamist ja eksponeerimist väärivad ka keisriaegse Venemaa kroonuehitistele iseloomulikud, tänapäevaks üha haruldasemaks muutuvad puitahisdetailid. Koolitäre katusematerjal vajab vahetamist laastu vastu ning laudis uut värvikihti. Traditsiooniliste värvide kasutamine kohustuslik. Õuel abihoon, mis on halvas seisundis, kuid päästetav paari-kolme alumise palgirea ning katuse vahetamisega. Kasutatav laoruumi, kodulooliselt oluliste eksponaatide säilituspaigana või ka suveelamuna. Väheväärtuslik. Kooli kompleksi kuulub veel tall, mis praeguseks on küllalt halvas seisus. Tema väärtus seisneb ennekõike koolimaja teenindavas ning miljööliselt täiendavas funktsioonis.
- 73. Kaika kirik 1/4;** saja-aastase puukiriku väärtus on nüüdseks ennekõike miljööline - see moodustab Kaikamäele tõustes jõulise vaatekeskme (foto 23) ning meeleolulise terviku kalmistuga. Kirik on suuremas osas nüüdseks päästmatult hävinenud ja tema kasutuselevõtt algseks otstarbeks pole enam reaalne. Samas on üllatavalt hästi säilinud torniosa, mis on ka miljööliselt ning silmatorkavuselt ehitise olulisim osa - isegi tornikoja vaheuste aaderdus on peaaegu kahjustamata. Säilinud on osa plekk-katusest, lahti on rebenenud vaid osa torni kupli plekitahvleid. Sellest hoolimata näib torni konstruktsioon isegi kuni roovilaudadeni olevat küllalt heas korras, nii et tõenäoliselt on võimalik vaid mõnekümne plekiruutmeetri ja torni luukide kinninaelutamise

(sissetuiskavad sademed!) abil peatada lagunemine. Säilinud tornialune on niivõrd heas korras, et seda võiks tagaseina sulgemise (milleks on võimalik kasutada sisselangenud kirikuseinte laudist või terveid seinaelemente (foto 24)) ja väikese korrastustöö järel kasutada isegi kabelina, torni ennast aga näiteks vaatetornina. Abinõude täpsemaks kaardistamiseks ning remondi maksumuse selgitamiseks on kiiresti vaja teha lähemaid uuringuid.

- 74. Leinuse 3/3;** elumaja on halvapoolses seisundis väike rõhtvooderdisega hoone. Õuel paikne väike ait ja küllalt heas seisundis korstnaga saun. „Renoveerimismeetmetest“ häirivad aida ja sauna tooniga pinoteksimine ning sauna klaasblokt Macroflexiga tihendatud aknad.
- 75. Sandisaare - 3/3;** kollane laudvooderdisega elumaja on heas korras, soovitavaks ei saa pidada vaid põhikorruse ruutudeta aknaid. Karjaköögist on laudvooderdise abil kohandatud küllalt nägus lastemaja, millel võib ette heita ainult värvivalikut – valge õlivärv hoone põhitoonina mõjub Karulas liiga steriilselt-suvilalikult. Palklauda rootsipunaseks värvimist võib antud juhul pidada küllaltki õnnestunud meetmeks. Teele paistab suitsusauna tuhablokt tagakülg, mis tuleks katta näiteks värvimata laudisega või pigmenteerida. Välisilmet parandava meetmena võiks kasu tuua katuste katmist laastuga.
- 76. Koolitee - 4/4;** heas korras püstvooderdusega punakas elumaja ja lautküün ning kuur on ainsad ehitised kompaktses tagasihoidlikus kompleksis. Hea suvilakoht, erilist parandamist ei vaja.
- 77. Tuhka - 3/2;** põnevamaid, väärtuslikumaid ja terviklikuma õueplaneeringuga hoonekomplekse Karulas. Elumaja on heas korras rõhtvooderdusega poolkelpkatusega hoone, häiriv on vaid liistude ja liseenide värvivalik (roheline). Kosmeetilisi parandusi vajavad blokkidest suveköök ja mõningad silikaatparandused vanades ehitistes. Küllalt hästi on säilinud, maakivisokliga savilaut, väärtuslik ait (vooderdamist soovitatavalt laastuga vajab läänesein) ja rahuldavalt väga omapärane kuivati, mille remont praeguses seisus on veel küllaltki hõlpus ja vajaks tingimata rahvusparki toetust (foto 25).
- 78. Kaika (Org) - 4/5;** kahekordne linnaliku ilmega kollane elumaja koos suuremõõtmeliste kõrvalhoonetega annab märku talu kunagisest hiilgusest. Elumaja on siiani küllalt heas korras; eraldi tuleb ära märkida, et tegemist on peaaegu ainsa algselt plekist katusekattega hoonega (k.a Mõisamäe) Karula rahvusparki territooriumil. Talu mõisamõõtu ambitsioonidest annab märki ka õuel paiknev suur ja sopiline, saarekesega paisjärv. Väärtuslikumad hooned on rahuldavas seisundis ait ning suur küllalt hästi säilinud maakivist tall palkidest peale ehitatud küüniosaga. Vaadeldavana säilinud, kuid väga halvas seisukorras on ka suur palkkuivati (algselt rehi?), mille päästmine oleks ilmselt veel võimalik, kuid ilmselt ülearu kallis ettevõtmine. Kindlasti väärib aga seiret ja olukorra halvenedes rahvusparki toetust tall. Väikene ümarpalgist puhasnurka korstnada saun on heas korras, kuid mitte eriti väärtuslik.
- 79. Kaika (Koemetsa) - 3/4;** elumaja on kõrge maakivisokliga vooderdatud heas korras palkhoone, mille terviklikkust ei häiri isegi silikaattuulekoda, mis on küll väga korralikult ehitatud. Kompleksi vääridavad oluliselt põlispuud elamu ümber Halvas korras, kuid võrdlemisi korraliku katuse all ilmselt veel kaua vastu pidavad tall ja laut väärivad eeskujuks võtmist tänapäeval

maatootmishoonete ehitamisel. Rahuldavas korras on säilinud suitsusaun ja laastukatusena laudküün.

- 80. Nõlvaku – 3/3;** kollase viiluväljaga tsementkrohvitud elamu mõjub tee poolt vaadates küllaltki rahulikult. Räpakal õuemaal paiknevad blokklaud-küün, ümarpalgist puhasnurka ait-küün ja saun aga on mõnevõrra kehvemas korras ja eriti heakorras.
- 81. Mustassaare - 1/2;** sovetliku suvilakooperatiivikultuuri esindavate uusehituste ja välisviimistlusega kompleksist paistab õnneks kõrge põisenelaheki tagant välja vaid silikaattellisvoodriga elamu kollane laudisviil, mis jätab traditsiooniliselt alevliku mulje. Vanad hooned on enamasti hävinud või kaetud moodsate materjalidega. Hästi on säilinud moderniseerimata tahutud palgist puhasnurka suitsusaun.
- 82. Ridassilla - 3/3;** vanu hooned silmnähtavalt peale aida ja lauda säilinud pole. Tervelt kolm hoonet on kohandatud elamiseks. Teele lähima hoone puhul häirivad oluliselt selle helekollane voodrilaud, ruutudeta suured aknad ning eriti katusaknad.
- 83. Saare (Pusmani) -3/2;** elumajaks silikaattellisvoodriga väike palkmaja, ainsad kõrvalhooned on tsementkrohvitud laut-küün ja laudesikuga suitsusaun. Elupaigana ega ajalooliselt erilist väärtust ei oma, perspektiivis sobiv suvilaks.
- 84. Ala-Köödre - 3/3;** algseltki alevitüüpi elumaja on kahetsusväärsel määral ja moel moderniseeritud: krohvitud ja värvitud beežiks; ebasümmeetrilise katuse ja sammasulualuse abil on moderniseeritud saun. Konserveerivaid meetmeid vajaks krundil paiknev tehniliselt heas seisundis tuhablokklaud. Oma püüdlikus korrastatuses ja haljastatuses on koht kaotanud täielikult maa-elamise hõngu. Ajaloolist väärtust ja ilmet kannab veel ainult hästi säilinud 150aastane maakivilaut.
- 85. Mäe-Köödre - 2/2;** valdavalt hävinenud hoonetega talu sauna ümber on ehitatud suvila-kuur, mis praeguseks on samuti hüljatud. Ohtralt on ladustatud blokki ja silikaatkive, mille kohta tuleks omanikule teha ettekirjutus.
- 86. Hüljatud talu Mäe-Köödre ja Härma vahel (Siusoo?) – 0/3;** säilinud vaid lauda vundament ja maakivikelder. Taasasustamiseks sobiv, teatava eeldusväärtuse selleks loovad säilinud kõrged kuusetuulekaitseribad, mida on vajalik säilitada.
- 87. Härmä - 2/4;** halvapoolses seisundis elumaja vooderdamine rõhtprofiillaudisega on omal ajal jäänud pooleli, kogu õuemaa on mattunud nõgestesse ja võssa. Rahuldavas seisundis on säilinud tahutud palgist puhasnurka ait ja maakivilaut, samuti maakivist kelder. Hoolimata rahuldavas korras eterniitkatustest saab taasasustamine olema küllalt töömahukas ettevõtmine.
- 88. Härmä-Tsagaja (Härma-Kaara) - 4/4;** maakivisoklil kitsast voodrilauaga kaetud elamu on heas korras ja seda võib pidada nn uuemat tüüpi elamu üheks paremaks ning hooldatumaks näiteks. Väärtuslikem hoone on rahuldavas tehnilises seisukorras maakivisokliga ning palkidest küünipealikuga laut. Säilinud on algselt suitsusaun. Lagunemise märke osutavad savilaut-küün-palkait.

- 89. Ruudi- 1/2;** elumajaks on silikaatvoodriga tagasihoidlik viilkatushoone, mis varjab õnnelikult majapidamisõue silikaat- ja blokklauda. Vana palklaudaga karjuvas kontrastis on kreemvalge, ülipuhtana mõjuv suvila-saun. Talu arengut maamiljõesse sobivamasse suunda pöörata on ilmselt võimatu.
- 90. Püssä (Ojasild) - 3/5;** elumaja on ilmselt TEP-plaaditud ja tsementkrohvitud eterniitkatusega palkhoone, algupärasest välimusest annavad aimu räästa alt paistvad kaunilõikelised sarikajalad. Hoonekompleksi kuulub veel silikaatkiviga lapitud inetu kivilaut, üks väiksem kahe uksega ait ja teine avatud mademega kolmeukseline ait. Leidub veel ilmselt rehepeksumasinate ajal ehitatud laudrehi (?), kuur, ja tervelt kolme ruumiga suitsusaun - üks ruumidest on praegusel hetkel kasutusel töötoana. Tulevikus oleks soovitatav püüda taastada elumaja algsmat välisilmet, asendada nt krohv voodrilauaga Silikaatosised on soovitatav pigmenteerida. Aidad on soovitatav vabastada kola alt, et nende ilu ja omapära paremini esile tuleks.
- 91. Püssä (Roht) - 4/5;** kompleksis säilinud mitmeid väärtuslikke ja arhailisi hooneid nagu lahusrehi (või isegi endine rehielamu – vt Eller 1999: 32) ja ait. Õu ja hooned on üldiselt heas korras, ait ja saun antud õuekujunduse juures hästi eksponeeritud. Arhailise rahvaarhitektuuriga kõrvuti häirivad kitsilikult ilustatud uuemad hooned ja kirevad lillepeenrad ning koorimada lauast aiad-ehitised. Edaspidi on soovitatav mahendada värvivalikuid. Üldiselt heas korras rehehoone rehealuse otsaseina raiutud värava tendripostid tuleks keeltapi abil ühendada praegu lahtiseks jäänud palgiotstega, et vältida otsaseina edasist lagunemist (foto 26). Ka oleks soovitatav, et vaate avamisega elamu poolt tagataks rehehoonele parem vaade, nii et see saavutaks väärilise positsiooni hoonekompleksis.

3.1.12 Mõisamõtsa küla

- 92. Järvisaare - 3/4;** talus on kaks elamut, vanem hõõveldamata püstvoodriga, värvitud praeguseks kulunud rootsipunase värviga, uuem tuhaplokist ja rõhtvooderviiluga, praegu ainult suvises kasutuses. Rehealune on laudisega sõrestikehitis, rahuldavas tehnilises seisundis. Arhitektuuriliselt väheväärtuslik, kuid oluline külaajalooliselt (endine simmanipaik). Rehi jätkub 1970ndail ehitatud rahuldavas seisundis laudaga, õuel leidub veel tuhablokist klaasblokkakendega ning laastukatuses (!) sealaut, mõned laudkuurid ja betoonkelder. Hooneist pisut eemal on heas seisukorras korralik suitsusaun. Kokku jätab kompleks küllalt kaootilise välise mulje, samas on hoonete paigutus kompaktne ja ilmselt küllaltki otstarbekas. Uus elumaja on Karula rahvusparki äärmiselt sobimatu, asub pealegi hästinähtavas kohas ning vajaks seetõttu kiiremas korras pigmenteerimist (nt rootsipunasega, kohaliku saviga) või isegi puitvooderdust, sama kehtib sealauda kohta. Kaaluda võiks ka plangu ehitamist talust mööduva tee äärde, mis ühtlasi kaitseks hoovi mingil määral teetolmu ning võõraste pilkude eest.
- 93. Pirrupuusaare - 4/5;** tegemist on kohaga, mis vahepeal on olnud hüljatud, kuid 1990ndail hoogsalt arenenud; et tegemist on vähemalt esialgu suvekoduga, on välisilmele pööratud erilist tähelepanu. Vanadest hoonetest on säilinud laut, mis on arhitektuuriliselt väheväärtuslik, rehetoa seinad, mida võiks ehk kasutada mingi kuuri ehitamiseks, võimalik et tagasihoidlikumasse positsiooni siirdatult, katusega maakelder ning suveelamuks kohandatud,

peaaegu eeskujulikult renoveeritud poolkelpkatusega ait. Uusi hooneid on ehitatud kaks: üldiselt talurahvaarhitektuuri vormikeelest lähtuv, kuid funktsioonilt pigem aiamajakesele lähenev kelpkatuse ja unkaaukudega suveköök, kiik ning suitsusaun. Saun (foto 27) on ehitatud massiivsetest ümarpalkidest ja raiutud laonurka; arhaiseeriv ehituslaad on detailideni ning isegi liialdusteni välja peetud (vt lisa 4).

- 94. Saarjärve - 4/5;** suur kollaseks värvitud vooderdusega elumaja on heas korras ja on nn uuemat elumaja paremaid näiteid rahvuspargi territooriumil. Veelgi suurema ajaloolise väärtusega on kõrvalhooned, mis aga pole kaugeltki nii heas tehnilises seisukorras. Eriti kehvas seisus, kuid siiski katuse all on näiteks ainult osaliselt säilinud rehi ja huvitava kombinatsioonina saun-sepikoda. Rehii väärriks lähemat uuringut ning kulutusi konserveerimisele või isegi taastamisele (vajalik vähemasti korraliku laastukatuse panek). Võrdlemisi rahuldavalt on säilinud küllalt eripärane ja tähelepanuväärne väike poolkelpkatusega tall, mille sissepääs on üllataval kombel ehitatud otsaseina. Küllalt hästi on säilinud kõrge maakivisokliga saviga laudküüniga ühes otsas. Võrdlemisi hästi on säilinud ait kelpkatusega ait, kus väärivad tähelepanu viljaaidas säilinud peenpalkidest viljasalved.
- 95. Künimõtsa - 4/5;** Künimetsa algne elamu pole säilinud, praedune on püstvooderdise arhitektuuriliselt väheväärtuslik püstpalkehitis. Rahuldavas seisundis on säilinud seapaht ja laut-küün; väärtuslikumad hooned on ait-küün ja ilmselt küllaltki vana, osalt pehkinud, kuid siiani toimiv suitsusaun, mida on täiendatud küljele ehitatud esikuga. Väärtulik on taluõue esialgse palneeringu hea loetavus.
- 96. Liivakingu - 4/4;** tegemist on uusmaasaajakohaga, kus erilise arhitektuurilise väärtusega ehitisi ei leidu. Olemasolevad hooned on heas (tahutud palgist puhasnurka elumaja, palklaut, laudkuur) või rahuldavas korras (suitsusaun). Asukoha valik on ning hoonete paigutus on tähelepanuväärselt õnnestunud. Samas on raske kujutada talu arengut, sest uutele ehitistele on sobivaid kohti raske ette kujutada, praeguse seisuga puudub nende järele ka vajadus.
- 97. Haanja - 2/4;** käesoleva töö kirjutamise hetkel oli suurem osa Haanja talu hooneid veel põhimõtteliselt päästetavad, kuid laastukatused väga halvas seisukorras. Kuna katus laseb läbi, oli lagi sisse varisenud; sarikad, roovid, korsten ja tänu suhteliselt kõrgele vundamendile ka palkseinad olid võrdlemisi heas korras. Isegi umbes pooled akendest ja uuest olid veel põhimõtteliselt renoveeritavad. Säilinud, kuigi hõreda katusega, olid ka laut ja kuur. Aidast olid alles vaid mõned seinaosad. Paiga väärtuseks on ennekõike tema asukoht maastikul - künkal, millelt avanevad suurepärase vaated praegu veel avatud kultuurmaastikule. Kui lähiaastail talule uut omanikku ei leidu, tasub võib-olla arvata koht ehitusvööndist välja ning lasta kujuneda ühtsel metsamasiivil, kuna Haanja talu asub sedavõrd eraldi asustusest ja võimalikest matkamarsruutidest, et tema niitade hooldamine vaadete säilitamise huvides poleks majanduslikult otstarbekas. Samas on Haanjal ja Liivakingu-Haanja-Mõisamäe teel (Haanja-Mõisamäe nüüdseks täiesti metsistunud) oluline tähendus logistiliselt ning asustusaloo seisukohast.

- 98. Lohu I – 0/0;** kunagisest inimelupaigast annab märku vaid sireli-, enela- jms võsa, elumaja vundament siiski hästi säilinud. Kuna ümbrust ei saa enam nimetada kultuurmaastikuks, pole asustamine soovitatav.
- 99. Lohu II – 0/0;** kunagine inimelupaik äratuntav vaid õunapuude leidumise põhjal, vundamendid raskestileitavad. Kuna ümbrust ei saa enam nimetada kultuurmaastikuks, pole asustamine soovitatav.
- 100. Mõisamäe - 3/5;** elumaja on heas korras, tavalisest madalama katusekaldega valtsplekk-katusega rõhtvooderdisega hoone. Küllalt heas seisukorras on ka laut-laudküün ja kuur. Kiires korras vajab katuseparandust aga palksepikoda – mis pole ilmselt küll kuigi arhailine ega väliselt eripärane, kuid on siiski ainus säilinud omalaadne ehitis Karula rahvuspargi territooriumil, pealegi koos algupärase sisseseade, riistade ja muu sellisega (hoorattaga lõõts, treipink, hulgaliselt separtiistu, omatehtud traktor); vajadusel tuleb omanikule ses suhtes survet avaldada. Mõisamäe ainus uus ehitis on koerakaelanurka Lõuna-Eesti traditsioone eirav madala katusenurgaga ümarpalksaun (foto 28); katus on mõeldud mätaskatusena, mis pole küll veel valmis. Hoone arhitektuuriline väärtus ja ehituslik teostus on siiski küllalt vilets; muuhulgas näitab uhiuue hoone betoonvundament (!) juba tõsisemaid lagunemise märke.
- 101. Priidu - 3/3;** arvestatavalt säilinud vaid väike püstvooderdisega elumaja ja maakivifassaadiga maakelder. Korstanaga endine suitsusaun on halvas seisukorras, laut varemeis. Ümbrus on väga metsistunud.
- 102. Soe – 2/4;** elumaja vundament on veel vaid vaevuaimatav, säilinud ka maakivilauda varemed; palklaut-küün veel püsti, kuid väga halvas seisukorras. Kuigi teed on umbe kasvanud, on koha ümbrus arvestatavalt kultuurmaailmeline ja taasisustamine mõeldav.

3.1.13 Pikässaare

- 103. Pikässaare – 3/5;** säilinud halvas väga halvas seisukorras väärtuslik ja väga arhailiste detailidega kelpkatusega rehielamu, mille taastamine augustis 2002 käis täie hooga, kuid renoveerimisele hinnangut anda on veel vara. Laut on säilinud rahuldavas korras. Suitsusaun oli selleks ajaks juba remonditud ning saanud uue laastukatuse, aida seisukorda võib pärast katuse taastamist lugeda peaaegu heaks. Peale laonurkonstruktsiooniga reheelamu vanemate osade on kõik Pikässaare hooned järsknurgaga ühendatud ümarpalkehitised. Säilitamisväärtus maastikuelement on ka lehiserida aida juures, mis märgib kunagist teekohta. Lammutamist või väga radikaalset ümberehitamist nõuab talu lähedale ehitatud nõukogudeaegne suvila.

3.1.14 Ähijärve küla

- 104. Peetsi-Itsi - 2/3;** ainus mingil määral miljööväärtulik hoone on teele hästi nähtav ja küllalt heas korras laut, ait on kasutusel kuurina ning laudise all peidus. Püstvooderdatud elumaja varjab ette ehitatud tsementkrohvitud garaaž. Puudulikust ruumiplaneerimisoskusest annab märku kapraeguse lauda ukse ette ehitatud vundament. Koha väärtuse tõstmiseks oleks vajalik ehitada teise kohta vähemalt garaaž ning harvendada haljastust, et õuel oleks rohkem valgust ja ruumi.

- 105. Peetsi-Kohki - 2/3;** kaootilise välisilmega, kuid võrdlemisi hoolikalt teostatud punasest tellisest ja voodrilauast välisviimistlusega elumaja teele ei paista. Majapidamishooneis segunevad mitmed ajalised kihistused, nii näiteks on kokku ehitatud tuhablokklaud ja osalt veel kirvega raiutud laonurka küün. Väärtuslikem hoone on teele paistev tahutud palgist suletud mademega ait, mille säilimine ja korrastamine on rahvuspargi seisukohalt jaoks esmatähtis. Vaadet teelt annaks mõnevõrra parandada kasutades paiguti varjavaid istutusi.
- 106. Sarik-Siimani (Siimani) - 2/4;** väike rõhtvooderdisega elumaja on ehituslikult rauldavas korras ja miljööliselt väheväärtuslik. Huvitav on pikk laudajada, mille vaikne lagunemine on praeguseks ilmselt juba pidurdamatu. Veidi paremas seisundis on väike eraldiseisev laut. Saun on ilmselt veel säilitatav ainult võimaliku õuekujunduselemendina. Vaadet krundile risustavad mitmed lagunevad laudkuurid.
- 107. Maseri (Lembitu)- 4/4;** Maseri talu hooned on tehniliselt heas korras. Karula kontekstis üllatav on suur mansardkorrusega elumaja. Hoone esteetiliselt väärtust vähendab tunduvalt välisviimistlus, milleks on tsementkrohv oletatavasti silikaatkivi- või TEP-plaatvooderdusel, ning eterniitkatus. Tehniliselt rahuldavas seisundis on talu ait, mis on kompleksi väärtuslikem hoone; kahjuks on see halvasti eksponeeritud ning upub küttepude ning kola varju, mis on seda kahetsusväärsem, et tegemist on turismitaluga. Turistide teenindamiseks on tallu rajatud kaks uut väiksemõõdulist ümarpalkehist, üks majutuseks, teine, pooleliolev, ilmselt saunaks või millekski suveköök-kioski-taoliseks. Kuigi tehniliselt korralikult teostatud, on mõlemad hooned proportsioonidelt täiesti ebaõnnestunud, kooperatiivisuvilalaadsed, seda eriti liialdatult järsu katusenurga poolest. Maastikku sobimatust rõhutavad veelgi kirevad ja kidurad lillepeenrad teise majakese vundamendi ümber. Ka oma asukohalt ei sulandu need hoonekompleksi, moodustades omaette kämping-küla. Maseri laut oma poolenisti silikaatseinaga pole küll arhitektuuriliselt kõrgeväärtuslik, kuid on oma asjalikus funktsionaalsuses lähiajaloo maaehituse laadi omaette huvitav esindaja. Silikaatseinte pigmenteerimise, servamata või servatud lauaga vooderdamise järel võiks hoone üldilmega rahule jääda. Kompleksi väärtuse tõstmiseks oleks esmatähtis värvida elumaja krohvseinad (ideaalis paigaldada voodrilaud), eksponeerida paremini vana aita ning pigmenteerida silikaatkiviseinad. Elumaja ja kujuneva "kämpingu vahele" jääv silikaadist ja suurte akendega ilmselt aiamajakesena ehitatud äärmuslikult maitsetu rajatise puhul saab ainsaks soovitusel olla lammutamine. Kompleksi üldilmele tuleks kasuks ka loobumine kirevatest ja metsamoori kuvandiga vastuolus olevate võõrlilledega haljastamise katseist.
- 108. Astra - 4/4;** püstvoodriga elumaja on rahuldavas korras; enamus abihooneid pole eriliselt väärtuslikud, kuid on teostatud korralikult ja miljöösoõbralikult, mis on eriti oluline koha paiknemise tõttu rahvuspargi keskuse vahetus naabruses. Kiiduväärsel määral on kasutatud laastu katusematerjaline isegi uuemate majapidamishoonete puhul (kaevukoda, palklaut-palkküün), suitsusauna remontimisel kasutatakse laudkatust. Häirivalt mõjub harjaplekk laastuga kaetud laut-küünil, mis tuleks asendada harjalauaga. Kõige väärtuslikumaks hooneks võib pidada vana laonurka raiutud väikest aita, mis on säilinud rahuldavas korras, praegune katusekate vajab aga asendamist

laastuga, samuti vajab lõunasein kaitset ilmastiku eest, milleks samuti sobib laastvooder.

- 109. Ähijärve (rahvuspark) - 4/4;** tuleb nõustuda Kalle Elleriga, et rahvuspargi keskuse korrastatud ja taotluslik puhtus asetavad selle Karula ehituskeskkonnas erilisse positsiooni (Eller 1999: 42); Elleri mainitud kontrastiprintsip võib tegelikkuses siiski toimida ka rahvuspargile kasulikus suunas: see teeb keskuse maastikus kergesti leitavaks, mõjudes kui „tegelikku maailma“ ja rahvuspargi ilma ühendav värav. Selline selgitus mõjub siiski üksjagu otsitud õigustusena ja rahvuspargi keskuse tulevses arengus tuleb rohkem rõhku panna hoonestuse keskkonda sulandamisele. Kuigi kapitaalremont pole lähiaegadel ilmselt mõeldav, tuleks rakendada mõningaid kosmeetilisi meetmeid: näiteks kui soovitakse säilitada külastuskeskuse katusaknad, tuleks kasutada vertikaalsuunalisi, vintskapiga konstruktsioone; praeguse lahenduse püsimine muudab variserlikuks manitsused hoiduda pleksist ja plastist katusakendest mujal rahvuspargi territooriumil. Rohkem tähelepanu tuleks pöörata detailidele ja väikerajatistele: nii peaksid ka käimlad olema mingil määral etnograafilise disainiga ja aidauksed ei tohiks meenutada garaaži. Variserlikult mõjub ka näiteks lastetorni töötlemine pähklikarva, kui muus tegevuses jutlustatakse loodusparasust ja loomuliku puidu ilu. Praeguse seisuga on rahvuspargi keskus sama eklektiline ja kaootiline stiilide ja materjalide segu kui ülejäänud Karula: võib näiteks küsida, kas suitsusaun pidi ikka antud naabruses olema heroiliste mõõtmetega koerakaela raiutud hoone või oleks siiski võinud lähtuda pisut kaasaegsemast ja mõõdukamast, Karulas senini jälgitava väiksemakogulise, järsk- või puhasnurka sauna esteetikast. Projektoriposti võiks vaatekõrgusest (u 2m) värvida ja/või haljastada mõne ronitaimega (humal, metsviinapuu vms).
- 110. Kalda- 3/4;** elumaja on ehituslikult heas korras tuhasilikaatvoodriga hoone, kuid täiesti viimistlemata. Krundi rohkearvulised ehitised on vaheldumisi silikaattellisest ja tuhablokist või vanema kihistuse palkehitised (laut-küün, kaks sauna), mille heakord jätab üsna ühtlaselt soovida; huvitava kurioosumina tuleks mainida palkgaraaži. Välisilmet parandavate meetmetena tuleb enne võimalikke pigmenteerimisi-vooderdamisi soovitada lihtsalt koristamist ja mitme ehitise lammutamist (pooleliolev blokkehitis, suitsusaun).
- 111. Karsi (Saaron) - 4/3;** väike kollane rõhtvooderdisega elumaja on rahuldavas seisukorras. Vaatamisväärsamad hooned on heas korras tilluke ümarpalgist puhasnurka ait ja huvitav pikk laut-küün oma Karulas eripärase kitsa laudavahelmikuga. Suitsusaun on saanud lameda katuse. Heakorraseisund on rahuldav, kuid erilisi vaatamisväärsusi ei leidu.
- 112. Männituka- 4/3;** rõhtvooderdusega sinakashalliks värvitud suvilahoonel on laastukatus; häirivad katusaknad, samuti võiks värvivalik olla traditsioonilisem näiteks ookerkollane või rootsipunane nagu kuur.
- 113. Kooperatiivi kauplus- 3/5;** kaugemas perspektiivis on soovitatav hoone põhjalikumalt ümber ehitada (muuta katusnurka, veranda ümber kujundada jne), kuid praeguses seisus oleks tarvilik leida muidu heas seisus majale rakendus. Kämpinguhooned vajavad lagunemise vältimiseks pinnase ning männivarise eemaldamist. Kämpingumajakeste ukсед-aknad tuleks kindlalt sulgeda, lava ja kuuride osas tuleks omanikule panna lammutamiskohustus,

kuna need risustavad ümbrust ja kutsuvad vandaalitsema (tuleoht!). Ala on iseenesest kämpingutegevuseks äärmiselt sobiv ning seal turismitegevuse käivitumine aitaks oluliselt hajutada praegu külastuskeskuse piirkonda koondunud turismisurvet.

- 114. Veski – 2/5;** Ähijärve veskihoone potentsiaal vaatamisväärsusena on praegu kahetsusvääselt kasutamata. Hoonesse oleks võimalik suhteliselt väheste kulutustega, sisuliselt konserveerimise hinnaga (katusekatte paigaldus, koristustööd, ümbruse korrastus) rajada näiteks väike põllumajandusmuuseum - eksponaadid sisseseade näol on olemas ja veel täiesti vaatamisväärses korras. Põhihoone juurde ehitatud turbiiniruumi võiks ehk lammutada. Veski juurde võiks rajada ka supluskoha.
- 115. Töölistemaja (Pääsusilma);** küllalt värskelt kapitaalremonditud ja vooderdatud elumaja on tehniliselt väga heas korras, soovitatav oleks aga välisviimistluses kasutada traditsioonilisemat värvitooni (antud juhul valge asemel ilmselt ookerkollast). Küllalt hästi on säilinud tahutud palgist järsknurka laut koos küüniga. Korstnaga tahutud puhasnurka saun pole iseenesest kuigi väärtuslik, kuid asudes vahetult järve kaldal oleks vajalik vahetada välja praegune valendav eterniidist katusekattematerjal ning seejärel avada ehitisele vaade järvelt, mis rikastas oluliselt kaldamaastikku (vaadeldav ennekoike järvelt).
- 116. Lossimäe jahilossi varemed – 0/0;** jahiloss on täielikult hävinud, aimatavad on vaid vundamendid ja säilinud on maakelder, mida ehk omamoodi "grotina" maksaks säilitada ja kujundada ümbrust pargilaadsemaks, kasutades ära jahilossi ümber istutatud lehiseid jms. Uusehitamine ebasoovitav
- 117. Lossimäe – 3/3;** elumaja on väike heas korras püst- ja rõhtvooderdisega tagasihoidlik hoone; heas korras ning heakorrastatud on ka õuema ja ülejäänud ehitised: ümarpalgist järsknurka laut-laudküün, ja sama konstruktsiooniga, peenest palgist suitsusaun. Kompleksi ilmet parandaks garaaž-sauna pultkatuse vahetamine viilkatuse vastu.
- 118. Vahi. -3/2;** hooned on üldiselt küllalt halvas seisundis aga veel päästetavad. Rõhtvooderdatud väiksest mitme verandaga elumajast avaneb vaade Ähijärvele, aga ka vastupidi, mistõttu tuleb täpselt jälgida tulevase ehitustoiminguid ja värvivalikut. Kompleksi kuulub veel tahutud palgist puhasnurka laut, laudküün ning väga omapärane, tugevalt mittetäisnurkne ümarpalgist järsknurktapiga seotud ait.
- 119. Palo – 0/0;** asustukoht aimatav vaid hiigellehise järgi. Taasasustamine küllaltki ebasoovitav, kuna tegemist tegemist oleks kord naturaliseeritud ala uuestiraadamisega.
- 120. Londi – 0/4;** säilinud elumaja vundament, lauda ja suitsusauna varemed ning õunapuuad. Kultuurmaastik on veel küllaltki hästi säilinud ja elupaigana koht ideaalilähedane. Asustuse taastamise kahjuks räägib Ähijärvest lääne pool väljakujuneva suure asustamata metsamassiivi lõhkumine.
- 121. Plaagi - 1/0;** säilinud on elumaja vundament, suure palklauda ja suitsusauna varemed. Ähijärve läänekaldale hakkab kujunema laialdane asustamata ala, mida pole kaasaegse asustusega mõttekas killustada. Kuivõrd säilib Plaagi

ujumiskoht, tuleb uusasustust lugeda ka selle ala rekreatiivset funktsiooni kahjustavaks.

122. Plaagi pops – 0/0; varemeis; taastasustamine ebasoovitav samadel põhjustel, mis Plaagil.

123. Vilimiku oja suudmes olev maja - 3/2; tegemist on suvilaga nii otsese kui arhitektuurilises mõttes. Peahoone on vaheldumisi püst- ja rõhtvoodriga kaetud ilmselt sõrestikehitis, mida katab rootsipunane laastukatus; häirivad tormiplekid ja plekkrennid. Leidub veel püstlaudisega saun-suvemaja ja eemal nõlvakul vanem, ilmselt mujalt kohale toodud heas korras tahatud puhasnurka saun, mille juures tuleb märkida selle täiesti ebatraditsioonilist, esiletükkivat paigutust. Paiga juures on kahelda kaugele järvele paistva punase katusevärvi otstarbekuses. Probleemne on ka paiknemine kaldale liiga lähedal nii veekaitse seisukohast kui ka kallasraja sulgemise tõttu.

3.1.15 (Saera küla)

124. (Tatimõtsa – 0/4); säilinud ainult võssakasvanud varemed, elumaja betoonvundament, aida varemed ning õunapuid. Ümbrus on siiani põllumajanduslikult kasutusel, mistõttu on asustuse taastamisel hõlpsalt võimalik luua tüüpiliselt lõunaestiliku ilmega elupaik. Praegu väljaspool rahvusparki, kuid oleks soovitatav liita selle koosseisu koos rahuldavalt säilinud hoonestusega Saera ja Kāo taludega nende tüüpiliselt lõunaestiliku välisilme ning küllaltki puutumatu looduskeskkonna tõttu.

3.1.16 Koemõtsa

125. Järve - 3/5; püstlaudisega elumaja on heas, peaaegu sissekolimiskorras, kuid kahjuks seisab tühjal. Küllalt heas korras on ka tahatud palgist puhasnurka ait ning palklaut-laudküün; planeering on kompaktne, õnnelt kaugel paikneb vaid lagunenud laastukatusena maakivikelder. Ainus häiriv hoone on tuhablokksaun. Väga väärtuslik elupaik.

3.1.17 "Varjupaiga" küla

126. Piiri - 4/2; väike püstlaudvooderdusega asunikumaja on heas korras, kuid ilmselt vähe kasutatav. Kompleksi kuulub heas korras blokklaud-laudküün, väga halvas seisukorras ümarpalgist järsknurka ait, samasuguse konstruktsiooniga ja seisundis suveköök-saun, laudrehealusega rehi (kuivati?), millest rehealuse osa on veel vettpidava katuse all. Huvitav on märkida, et lagunev maakelder on siin samuti tehtud mitte kivist, vaid palkseintega. Eraldatud asukoha tõttu on talul perspektiivi ilmselt ainult suvilakohana. Blokklauda seina võiks üritada pigmenteerida kohaliku savi karva.

127. Lauksilla - 3/3; nn roomakestemaja on ehituslikult veel võrdlemisi heas seisukorras ning korraliku laastukatusena, konstruktsiooniliselt ümarpalgist järsknurka hoone. Halvas seisundis on saun, mis kuurijuurdeehitusega on saanud sobimatu lameda katuse. Asustatuse säilimine oleks ajaloolise hoone säilimise huvides tervitatav, kuid sel juhul tuleb muuta praegust kaitsekorraldust, et tagada elukoha olmeline toimimine.

3.1.18 "Munditiidu" küla

- 128. Mundi - 4/5;** elumaja on võrdlemisi heas korras vooderdatud palkhoone, mis on ehitatud mitmes järgus ja seetõttu ka stiililiselt ebaühtlane (ühes otsas lõpeb katus kelbaga, teises viiluga ning verandaga). Laut on puhasnurka tahutud palgist uuem ehitis ja heas korras, samuti heas korras, vastset remonditud puhasnurka, aga ümarpalgist ehitis on suitsusaun. Väärtuslikemad ja eksponeerimisväärsed hooned on ait ja rehi (foto 29), mis mõlemad on ehitatud mitmes järgus ja osalt kirvega laonurka raiutud; nende ehitiste seisukord on rahuldav ja ilmselt lähiaegadel ei halvene. Õuema on küllaltki hästi hooldatud ja seal on piisavalt ruumi võimalikele usehitistele.
- 129. Mundi (mäe) – 1/5;** säilinud on ainult tahutud palgist järsknurka korstnaga saun, mis on praeguseni rahuldavas korras; jälgitavad on küüni varemed ja elmaja vundament. Väga hea ehituskoht.
- 130. Talu Tsiamäe juures - 3/4;** rõhtvooderdusega väike elumaja on küllalt heas korras, kõrge maakivivundamendiga lauta ja sellega liituvat laudküüni võib lugeda heas korras olevaks. Samuti heas korras on puhasnurka tahutud palgist saun-suveköök, mis on vastset saanud laastukatus; sarnase ehitusega ait-kuur on tagasihoidlikumas seisukorras. Heinamaal laguneb laudküün. Häiriv element on maakeldri silikaattellisfassaad. Eriliselt väärtuslikke objekte ei leidu.
- 131. Suuresõoru -Kaska - 3/5;** talus leidub hulgaliselt huvitavaid ja väärtuslikke hooned, kuud kahjuks on üldine hooldatud ja heakord väga halval järjel. Võrdlemisi heas korras on ainult rootsipunaseks värvitud vooderdatud elumaja ja maakivist laut, säilimine on tagatud ka korstnaga algse suitsusauna ning maakivist sokliga saviseapaha puhul. Talus on tervelt kolm laonurka raiutud palkküüni, mis on kõik küllalt halvas korras, rahvuspargi poolset toetus vääraks ehk muist hooneist pisut eemal paiknev ja teistest paremas korras küün. Väga tähelepanuväärne on mitmest materjalist (savi, palk, maakivi) väga kompleksne ehitis, mis koondab ühe katuse alla aida, talli, kuivati, vaaguse ja katusealusesse küüni (foto 30); hoone säilimise eterniitkatus küll tagab, kuid ometi oleks vajalikud mitmed remonditööd ning ka edaspidi pidev rahvuspargi poolne seire.
- 132. Suuresõoru-Pantaloni- 4/5;** rõhtvooderdisega kollane elumaja on heas korras. Savilauta ohustavad augud katuses, järsknurka tahutud palgist ait ja pealikuga kelder on rahuldavas korras, samuti kaks laudküüni. Õueplaneering on loogiline ja küllalt otstarbekas. Heas korras on ka esikust köetav suitsusaun. Väärtuslikem hoone on järsknurka ümarpalkrehi laudrehealusega, rehetoa otsa on hiljem juurde ehitatud saviseintega katlaruum, mis nüüdseks on varemeis. Hoone laastukatus on kehvapoolses seisus ja vajab vahetamist, kogu hoone vajab pidevat seiret.
- 133. Tiidu – 0/3;** säilinud ainult võssakasvanud varemed ja kivivundamendid ning punasest tellisest korsten; taasisustamine vähetähtis.
- 134. Tiganigu – 0/3;** säilinud ainult võssakasvanud varemed ja kivivundamendid; taasisustamine vähetähtis.

3.1.19 Jõeperä küla

- 135. Tihase– 3/3;** rootsipunaseks värvitud rõhtvooderdusega maja on küllalt heas korras, kuid koha väärtust kahjustab väga puudulik heakord, näotud lamekatusega abiehitised ning kilekasvuhooned ning Jõeperä lauda vahetu naabrus.
- 136. Jõeperä kolhoosilaut – 3/0;** põhiosas heas või rahuldavas tehnilises seisukorras solikaattellislaut kahjustab oluliselt maastikuilmet ning elukvaliteeti, kuid selle lammutamine ei ole ilmselt samuti reaalne; teatavat kosmeetilist efekti võiks saavutada hoone pigmenteerimise ja vooderdamisega (nt viiluväli katta laudadega, alaosa pigmenteerida savikarva). Lauda läheduses paiknevad veel osalt lagunenud või lammutatud siloauk ja sõnnikuhoidla, mis on maastikus vähenähtavad, kuid võivad osutada ohtlikuks näiteks lastele.
- 137. Tatrigu - 4/5;** punase tellisservaga palistatud maakivivundamendil küllalt suuremõõtmelist elumaja onhiljuti soojustatud ning värvitud rootsipunasega. Kompleksis on mitmeid väärtuslikke ja küllalt heas korras ehitisi nagu väike palkpealikuga maakivitall, samasuguse ehitusega, aga suurem laut, ümarpalgist järsknurka ait. Maastikuliselt väga väärtuslik on uue laastukatusega palkait eemal heinamaal. Nõukogudeaegsesse kihistusse kuuluvad tahutud palgist puhasnurka laut ja korstnaga saun, mis on säilinud rahuldavas korras. Talu heakorrastatus on hea; ohuteguriks võib pidada võimalikku liigset moderniseerimispuudu (aimatav elumaja remondi juures).
- 138. Lattika – 1/2;** üks kahetsusväärsema välisilmega talusid Karulas. Halvas seisundis sõrestikelumaja on parasjagu remontimisel; poolelijäänud mulje jätavad ka blokkilaut-laudküün ja poolesk lõigatud laudehitis. Vanimad ehitised on suitsusaun ja järsknurka palkküün talust teisel pool teed, mõlemad väga halvas seisukorras.
- 139. Pormeistri I (Kraav) - 4/5;** üks paremini säilinud talukomplekse rahvuspargis. Heas korras kõrge maakivisokliga suurepoolne poolkelpkatusega elumaja on rõhtvooderdatud ja värvitud kollaseks. Säilinud on väga heas korras palkpealikuga maakivilaut; uuem, ilmselt masinrehepeksuks kasutatud laudrehealusega sama katuse alla ühendatud aganik ja kaks aita jätavad esmapilgul tõelise rehe mulje. Paisjärve ääres paikneb puhasnurka raiutud korstnaga ja seest moderniseeritud algselt suitsusaun. Kompleksi asukoht on väga hästi valitud kohas, olulist lisaväärtust loob sellele veel Pormeistri tiik.
- 140. Pihlemäe - 4/5;** uutest nõ kaasaegseist taludest on Pihlemäe kõige esinduslikum ja parema heakorrastusega. Suure osa ebamäärase funktsiooniga ehitistest kokkuehitatud põhihoone välisilmele on pööratud küllalt suurt tähelepanu; puitpinnad on värvitud rootsipunaseks, silikaat- ja tuhablokkpinnad ei ole kaugvaates häirivad. Kasutatud on väga erinevaid katusekattematerjale (eterniit, roheline bemiit, laast, sindel). Öuema on eeskujulikus korras. Väga huvitav ehitist on tiigi kaldale ehitatud saun-suvila, mille suurejoonelisus, hästi valitud asukoht ja hoolikas teostus võib muuta üheks eeskujuehitiseks Karula rahvuspargis (foto 31); talurahvaarhitektuuri seisukohast on hoone kujunduses siiski mitmeid olulisi möödalaskmisi nagu ulualuse sambad, punane katusevärv jms (vt lisa 4).

141. Rehe varemed Pihlemäe ja Tihase vahel – 0/3; rehehoonest on säilinud vaid raskestimärgatavad varemed, ilmselt on tegemist mõne talu juurde kuulunud lahusrehega. Sobibki enam mõnele (põllumajanduslikule) abihoonetele kui elukohaks.

142. Pormeistri II (Puudist) - 3/4; hävingu tendentsi ilmutav, kuid asustatud kompleks. Rõhtvooderdusega elumaja on rahuldavas seisukorras. Kõrvalhooned on enamasti ehitatud ümarpalgist ning järsknurka raiutud; lautu on kaks, neist üks väga halvas seisundis, teine, kasutatav lautküün aga küllalt rahuldavas, samuti pealikuga maakelder. Lagunemisjärgus on suitsusaun, nähtavad on maakivilauda ning ilmselt vana kuivati varemed. Heas korras tahutud palgist puhasnurka korstnaga saun ja samasuguse konstruktsiooniga ait. Praegusele elanikule käib talu majandamine ilmselgelt üle jõu.

3.1.20 Lüllemäe-Köstrejärve küla

143. Köstri kool (endine spordibaas) - 3/4; kompleks koosneb paarist madala katusega suvilahoonest, kahekordsest vaateplatvormiga spordibaase keskusehoonest, tervest külatäiest ebamäärase funktsiooniga kuuridest ja väärtuslikema hoonena vanast leerimajast. Kompleks moodustab koos saastunud Köstrejärve järvega sedavõrd keeruka probleemidekimbu, et nõuab tingimata omaette kompleksuurimust analoogselt Rebasemõisa küla arhitektuuri- ja maastikuekspertiisile (Tšentropov jt 2001). Ilmselt on vajalikud küllaltki radikaalsed ja kallid meetmed nagu mitmete hoonete lammutamine, kogu kompleksi uue läbimõeldud liikumisskeemi väljaehitamine, järve puhastamine. Kompleksi korrastamisel ja uusehitiste rajamisel on kohustuslik lähtuda leerimaja väärikast eeskujust. Tõenäoline ja soovitatav rakendus on midagi endise spordibaasi taolist, võib-olla ka ravikuurort, skaudilaager vms.

144. Kivissaare – 2/3; suvila kahjustab maastikusteetiliselt oluliselt Köstrejärve ümbrust, mõjutades negatiivselt ka Köstrejärve spordibaasi rekreatiivset ning tõenäoliselt ka kinnisvaralist väärtust. Minimaalse meetmena tuleks kiiremas korras värvida profiilplekk-katused (näiteks mattmustaks, halliks) ja valged seinad (näiteks ookerkollaseks). Kummastava paradoksina mõjub Kivisaare ehituskeskkonnas ümarpuidust külakiik.

145. Kubija – 3/3; Kubija talukompleks pakub vaatlemiseks äärmuslikke vana ja uue ehituskihistuse kontraste, kusjuures uue ülimuslikkust vana ees pole peetud põrmugi vajalikuks varjata; eriti ilmekaks näiteks on veelgi päästetavas seisukorras oleva suveköök-suitsusauna sõna otseses mõttes ukse ette ehitatud tuhablokksaun. Vanadest ehitistest on jälgitav pikk laudaahel ning väike ait – mõlema palkpinnad on värvitud ilmselt kasutatud õliga süsimustaks ning katusematerjaliks on saanud profiilplekk; nende kahe vahele on mahutatud veel tuhablokist suveköök. Ilmselt vanema elumaja algset ilmet on nüüdseks väga raske aimata, see on tsementkrohvitud ning värvitud beežiks, millega ta on omandanud eeslinnaelamu ilme. Praeguses seisus annaks talu välisilmet parandada ainult värvivalikuid kohendades. Heakorrastatus on heal järjel.

3.1.21 Rebäsemõisa küla

146. Kuningamäe - 3/3; tahutud palgist puhasnurka elumaja on rahuldavas korras, seda risustab aga oluliselt silikaatjuurdeehitus. Lauta on parandatud

tuhablokiga ja selle otsa ehitatud äärmiselt näotu kuur. Talu jätab väga räämas mulje.

- 147. Suislepa - 3/3;** elumaja on heas korras rõhtvooderdisega kollane hoone; tahutud palgist suitsusaun on kindla katuse all, kuid kerise ning vaheseinata. Oluliselt õue risustavaks elemendisk on tuhablokkgaraaž, mille ilmet annaks paradada näiteks pigmenteerimise teel. Laut on rahuldavas seisundis, kuid vajab lähiaegadel katuseparandust. Sobilik suvilakoht.
- 148. Hallimäe (Allimäe) - 2/2;** tahutud punasnurka raiutud palkhoone on kaetud krohvimata TEP-plaadiga, mis on soovitatav eemalda; hoone laastukatus on esialgu veel rahuldavas korras, kuid vajab peatset vahetamist; nende meetmete rakendamise järel võiks hoonet lugeda küllaltki miljööväärtuslikuks. Ümarpalgist puhasnurka laotud laut on veel võrdlemisi rahuldavas korras, kuid selle otsast olev küün lagunemas. Tehniliselt mitte eriti meisterlikud, kui kurioosumina tähelepanuväärsed on laudseintega kasutuses koobassaun ja puitseintega maakelder.
- 149. Pähkli (Pähkla) - 3/3;** väike püstlaudvoodriga elumaja on värvitud rootsipunaseks, asustamata, kuid küllaltki heas korras; õuel kuur ja halvas korras laonurka ümarpalgist algselt ilmselt suitsusaun saun, millele hiljem laotud korsten. Elupaigana väheväärtuslik, kuid võib omada perspektiivi suvilana.
- 150. Tornimäe - 3/3;** välisviimistlus (kreemikas voodrilaud) on muutnud elumaja eeslinnalikuks või suvilalikuks ning mõjub Karula kontekstis irdsena; õnneks ei paista see teele. Kõrvalhooned lagunemas, laut varemeis, viimast aega päästetavad oleks veel ait ja saun. Ilmselt püsib suvilana.
- 151. Moonamäe - 3/4;** Moonamäe elumaja on tsementkrohvitud silikaatvooderdusega rõhtpalkhoone. Katusekattematerjaliks on kõigil kompleksi hoonetel eterniit. Ehitiste välisviimistlus ei kannata mingit kriitikat. Huvitavaim ja väärtuslikem säilinud hoone on maakivist vundamendi ja nurgapostidega savilaut, mille kohal veel umbes meetrikõrgune püstlaudisest lakasein; ka viiluväli on püstlaudisest, sealjuures küllaltki huvitavate kaunistustega. Lauda saviseinad on osaliselt parandatud tuhablokiiga. Kompleksi kuulub veel varemeis savirehi, üks pooleliolev ilmselt suvemajaotstarbeline tuhablokkehitis ja maakivist pealikuga kelder. Kompleksi ilmet annaks mingil määral parandada krohvi tuhaplokk- ja krohvipindade katmise teel värvi või mördiga, mille pigmentkomponendiks oleks kohalik punakaspruun savi, eeskujuks võiks sealjuures võtta praeguse lauda. Heakorraseisund on küllalt katastroofiline.
- 152. Vallimäe - 2/2;** elumaja on püstlaudisega üle löödud ilmselt rõhtpalkhoone, tehniliselt küllalt heas seisundis. Ait-kuivati, mis praegu kasutusel küünlaudana, on rahuldavas seisukorras tahutud palgist puhasnurka hoone; vajab tõstmist ja seinte toetamist, tõenäoliselt ka kuivatiosa maakivivundamendi remonti. Talu üldilmet parandaks katusekattematerjali vahetamine ja elumaja laudise värvimine nt rootsipunaseks.
- 153. Luukina (Karu) - 1/3;** ehitistest on säilinud ainult ainult kambriteosa varemed kunagisest suurest, ilmselt Lääne-Eesti tüüpi rehielamust. Taastamine ebareaalne. Võib-olla oleks otstarbekas liita talu krunt Kaatsi-Patupera

sihtkaitsevööndiga, kuivõrd vastavalt Karula rahvusparki kaitsekorralduskavale aastateks 2001-2005 on niigi plaanis laiendada Kaatsi-Patupera sihtkaitsevööndit ning luua täiendavaid liikumiskeelualasid ning sulgeda must-toonekure pesa juurde viiv tee (vt Kaitsekorralduskava 4.2.2.4.2).

- 154. Luukina (metsavahi).- 3/4;** rõhtvooderdatud elumaja on võrdlemisi heas korras, laut-küüni seisukorda võib hinnata rahuldavaks. Saun on küllaltki uus ehitis ning heas seisukorras. Asustamine soovitav.
- 155. Mikumäe - 2/3;** elumaja on küllalt väike, puhasnurka ümarpalkehitis, mille ilmet rikub oluliselt suur silikaatkivist tuulekoda. Domineerivaimad ehitised on tuhablokist laut-garaaž oma klaasblokkakendega ja sellega ühendatud laudküün. Küllalt huvitav nähtus on uus korstnaga järsknurka ümarpalksaun, mille ehitamisel on püütud lähtuda kohalikest traditsioonidest; aga soov ehitada katuse alla magamiskoht on tinginud ebaproportsionaalselt kõrge katusenurga, andes ehitisele kämpingliku ilme. Saun on Mikumäe ainus laastukatusesega ehitis. Mikumäe tõenäoliselt vanim ehitis on sauna kõrval paiknev ait või küün, mida praegusel ajal kasutatakse puukuurina. Talu ilmele tuleks kasuks tuhaplokkehitiste pigmenteerimine või vooderdamine, samuti võiks tee poolt lauta varjata puude-põõsaste istutamisega.
- 156. Oru - 3/3;** selle talu ilmet mõjutavad oluliselt rohked betoon- ja tsementpinnad; laiendatud elumaja on kaetud tsementkrohviga, sarnase ilmega on ka suur betoonist ja tuhablokkidest kelder, mille pealikul on ilmselt magamiskoht; õuele on ladustatud betoonelemente, mis teele paistvana on oluliselt häiriv tegur. Laut on talu nägusamaid hooneid ja ilmselt üks paremini säilinud palklautu rahvusparkis, praegu kasutusel garaažina. Kompleksi kuulub ka üks päris uus tahutud palgist järsknurka korstna ja eterniitkatusega saun. Talu välisilmet annaks parandada kivipindade pigmenteerimisega.
- 157. Rebasemõisa rehi ja ait-kuivati – 2/5;** maakivist, punasest tellisest äärisega avadega ehitis, halvas või väga halvas seisundis. Väärtuslik ennekõike huvitava maastikumärgina, kuna paisatab kaugele, osalt ka muinsuskaitseiliselt (kaitsealune peksukivi) ja isegi olmeliselt, kuni veel katuse all olevaid hooneosi kasutatakse loomapidamiseks või heinahoidlana. Mõeldav säilitada müürid konserveerituna ning võsast väljaraiutuna, et need säiliks maastikku rikastava elemendina. Praktiline rakendus või taastamine ebarealistlik.
- 158. Rebasemõisa peahoone – 2/5;** hoone seisund on väga halb, katust praktiliselt enam pole. Suurimaks väärtuseks on mõningad huvitavad dekoratiivdetailid. Taastamine pole ilmselt reaalne, kuna hooneil puudub otstarve ja pole ka usutav, et Karulasse suunduks lähiaastail, mis on hoone taastamise mõttekuse seisukohalt kriitilised, piisavalt investeeringuid turismimajandusse, et leida hoonele otstarve hostelina või muu taolisena (vrd Tšentropov 2001).
- 159. Rebasemõisa moonamaja – 3/5;** ehituslikult heas seisukorras rõhtprofiillaudisega hoone (foto 32); Karula kontekstis ainulaadne oma selgelt ja algupäraselt säilinud alevliku laadi ja keerukuse poolest. Edaspidi soovitav vahetada katusekattematerjal sindli või laastu vastu; laudise värvimisel vajalik hoida traditsioonilist joont, kasutada traditsioonilisi värve ning toone (ilmselt parim ookerkollane). Moonamaja ait-kelder on väärtuslik miljööliselt ja ka oma lihtsa, aga küllaltki omapärase lahenduse poolest. Ehituslikult rahuldavas

seisundis. Sissekukkunud talad vajalik asendada, samuti tuleb paigaldada uus laastukatus. Kui pehkinud lääneseinas ei ole võimalik ressursipuudusel palke asendada, tuleb kõne alla selle ja teistegi seinte tugevdamine püstprusside või -palkidega poltide abil. Vajadusel kaitsta teisedki seinad ilmastiku eest laastvooderdusega.

160. Rebasemõisa kolhoosideaegsed tootmishooned – 3/0; kolhoosideaegsete tootmishoonete osas võib nõustuda arhitektuuriekspertiisi seisukohaga (Tšentropov 2001), et mainitud hooned on otstarbekas lammutada nende ebamastaapsuse ning väga ebatõenäolise rakendatavuse tõttu. Ressursisäästlikkuse nimel ning utiliseerimiskulude vähendamiseks on otstarbekas müüa tellised jm hästisäilinud ehitusdetailid korduvkasutuseks kohalikele elanikele. Viimasel puhul tekib muidugi oht, et kusagil kerkib uusi inetuid ja silmatorkavaid silikaatehitisi. Samas pole ilmselt kuigi reaalne isegi hoonete lammutamiseks vajaliku ressursi leidumine, mis mõistab hooned vaikselt hävingule. Majanduslikult kõige realistlikum on püüda varjata hooneid meetmetega, mida kirjeldab maastikuarhitekt Nele Nutt Rebasemõisa maastikuekspertiisis (Nutt 2001)

161. Rebasemõisa individuaalelamud ja korruselamu – 3/3; raske on nõustuda Rebasemõisa arhitektuuriekspertiisi ettepanekutega silikaatkivist individuaal- ja korruselamute kohta, mille järgi oleks vajalik nimetatud hooned kas lammutada, hankides elanikele asenduspind, või vähemalt teostada ümberehitus, mille tulemusel kompleksid sarnaneksid nii vormilt kui sisult (ettepanek kujundada korterelamust teise korruse lammutamise teel ühepereelamu!) "Karula ideaaltalule" (Tšentropov 1999). (Sarnast seisukohta jagab ka Kalle Eller (Eller 1999), küll põhjendades lammutamist ja ostu vajadusega rajada Rebasemõisa rahvusparki keskus.) Esiteks ei ole nimetatud meetmed majanduslikult ja olmeliselt realistlikud. Kuid mis peamine - need ei kannata mingit juriidilist ega moraalselt kriitikat - tegemist on ikkagi inimeste kodudega, mille kujundamisel on elanikel ja omanikel kaalukaim sõna öelda. Puht-esteetilises ja arhitektuurilises mõttes võib teatud piirini nõustuda, et hooned tõesti ei sobi stiililiselt rahvusparki konteksti. Samas peitub selle väite taga nägemus rahvusparkist kui millestiki läbinisti staatilisest, kus aeg on vaja peatada või isegi tagasi pöörata. Realistlikum oleks aktsepteerida teatud määrani seda nõukogudeaegset ehituspärandit kui mitte rahvusparki rikastava, siis vähemalt täindava paratamatusena. Mõne aastakümne möödudes võivad kõnealused hooned osutuda isegi teatavat ajalooperioodi illustreerivaks vaatamisväärsuseks. Elanikega koostöös on siiski võimalik edaspidi hoonete välisilmet mõnevõrra parandada, pigmenteerides või vooderdades silikaattellisseinad laudisega (viimasega seoses oleks võimalik täiendav soojusisolatsioon), muutes järsemaks katuste kaldenurka (otstarbekas ennekõike individuaalelamute ja nende abiehituste juures, seevastu korruselamu muudaks see veelgi kõrgemaks), kaaludes katusekattematerali vahetamist või värvimist, lammutades kõrvalehitisi jne. Oluliselt oleks hoonete välisilmet võimalik parandada haljastuse abil, nt peites silikaatseinu humala, metsviinapuu ja muude ronitaimedega.

3.1.22 Puhke- ja muud rajatised

- 162. Õdrijärve rajatised - 3/3;** kogu rahvuspargi puhke- ja matkarajatistest tuleb esile tõsta oma esteetilise ilme, otstarbekuse ja miljöösobivuse poolest treppi Õdrijärve põhjakaldal. Seevastu järve lõunakaldal paiknev matkamaja on nii kujult kui konstruktsioonilt mitmeti küsitava väärtusega. Ühelt poolt omavahel ilmselt ainult salapulkade abil seotud lahtised palkseinad ning äärmiselt madal katusenurk ei tööta ehitisele pikka eluiga. Katuselaudade vahele on pandud veel tõrvapapp, mis tagab esialgu küll veepidavuse, kuid ei lase laudadel kuivada, mistõttu need ilmselt peagi mädanevad. Tuleaseme kohale katuse kaitseks seatud mineraalvill ei ole ka tuleohutuse tagamiseks piisav. Madal katusekalle kogub metsavarist, mis hakkab laudkatust määndama, samuti ei täida see sedalaadi jahimajadele soojasuunamisülesannet avatud seintega lõkkeosast magamisruumi.
- 163. Matkamaja Pehmejärve ääres - 3/3;** konstruktsioonilt identne Õdrijärve matkamajaga, kuid seisund halvem – lauad tuleaseme kohalt eemaldatud ilmselt süttimise tõttu. Magamisaseme kohal laudkatuse laudade vahele tõrvapappi pandud pole ning katusest paistab valgus läbi.
- 164. Peräjärve vaatetorn 3/3;** vaatetorn oma antud kõrguse juures paratamatu raudkonstruktsiooni juures ei suhestu kuidagi ümbrusega, kuid õnneks ei ole ka kaugelt vaadeldav. Võimalike vaatekabiini remondi puhul oleks siiski soovitatav ehitada viil- või telkkatus ja kasutada vähesilmatorikavaid värvitoone, soovitatavalt toonimata puitu.
- 165. Piiri Kõrgemäe vaatetorn -0/5;** täielikult hävinud, kuid soovitatav taastada algupärasele sarnase puitsõrestikehitiseks kultuuriloolise ning potentsiaalse elamusväärtuse tõttu.

KOKKUVÕTE

Karula rahvuspargi hoonekomplekside ülevaatus, rahvuspargi poolt tellitud inventuuride, vestluste põhjal kohalike elanikega ning rahvuspargi töötajate olen jõudnud järelduseni, et ehitustegevuse suunamisel on üldjoones otstarbekas lähtuda praegu kehtiva kaitsekorralduskava sätestatud piiranguvöönditest, kus ehitustegevus peab toimuma põhiliselt olemasolevate hoonestusalade piires. Samas on võimalik praeguse tsoneeringu piiranguvööndeid ehituse seisukohalt isegi kahandada, kuna mitmete endiste talude taastamine pole enam reaalne või otstarbekas, sest see nõuaks liiga suurt sekkumist väljakujunenud maastikutsituatsiooni.

Siiski olen arvestanud võimalusega, et täiendav ehitusvajadus võib tekkida ning määratlenud piirkonnad, kus uusehitus on mõeldav (Ala-Mähkli) või isegi soovitatav keerukate visuaalset keskkonda kahjustavate tegurite likvideerimiseks ning vastavate probleemide lahendamiseks (Köstrejärve spordibaas, Rebäsemõisa tootmishoonete piirkond).

Kehtivas kaitsekorralduskavas sõnastatud ehituspiirangud on üldistavana piisavad ega vaja põhjalikku ümbervaatamist; detailides on siiski soovitatavad mõningad täpsustused välisviimistluse värvivaliku ja ehituslike detailide osas. Ehitiste välisilme osas on otstarbekas teha mõõndusi või kehtestada erinõudeid mõningate piirkondade suhtes, kus ehituslaadi pööramine traditsioonilises suunas pole mõeldav (nn tänava-Kaika, Ala-Mähkli, Köstrejärve, Rebäsemõisa, rida nõ kaasaegseid talusid). Neisse piirkondadesse mitte kuuluva nõ traditsioonilise Karula kohta koostas kaks soovitus, üks rangem, teine leebem juhuks, kui lähemal kaalumisel osutuvad maksimaalsed traditsioonilise ehituse nõuded teostamatuks.

Kaldakaitsevööndite osas pidasin otsarbekaks lähtuda Ranna ja kalda kaitse seaduses määratletud ehituskeeluvööndite ulatusest, mis on üle 10 ha pindalaga järvede ning üle 25 km² jõgede ja veejuhtmete puhul 50 m kaldajoonest, 5-10 ha pindalaga järvede ja 10-25 km² jõgede ja veejuhtmete puhul 25 m kaldajoonest. Alla 5 ha järvede ja alla 10 km² valgalaga jõel või veejuhtmel ehituskeeluvööndit määratletud pole ja järelikult seda pole. Nimetatud väikeste jõgede ja järvede ehituskeeluvööndite probleemi kerkimine rahvuspargis on ebatõenäoline, kuna selle välistavad muud reeglid ja üldised ehituspiirangud.

Hoonekomplekside andmebaasi liigendamisel lähtusin Kalle Elleri arhitektuuriekspertiisi tinglikust külajaotusest. Hoonekomplekse on hinnatud kahe hindegaga, millest esimene näitab elupaiga käesolevat seisundit (eelkõige reaalset tehnilist seisundit), teine elupaiga säilitusväärtust ja aitab vaagida hoonekompleksi ning asustuse säilitamiseks/taastamiseks tehtavate pingutuste mõttekust. Hoonekompleksidele on antud peale hinnagu ka peamised soovitusel välisilme parandamiseks.

Ettepanek on vormistatud ka katastrikaadile joonistatud kaardina, millele on kantud talude järjekorranumber andmebaasis, erineva ranguse ja iseloomuga ehituspiirkonnad, samuti ligikaudsed kaitserižiimi karmistamise ning leevendamise võimalusega alad.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et suuri muudatusi rahvuspargi senine kaitsekord ehitamise ja arhitektuuripärandi järelevalve seisukohast ei vaja, ainult mõningate teemade

detailsemat käsitlemist. Ehituskultuuri tegelikku arengut saab ilmselt kõige tõhusamalt mõjutada hoiakute suunamise teel, siin on aga oluline eeskuju. Seepärast peab rahvuspark pöörama tunduvalt suuremat tähelepanu just omaenda ehitiste ja rajatiste arhitektuurilisele ilmele, mis senini jätab soovida.

KASUTATUD KIRJANDUS

ELLER, K. Karula rahvuspargi piires asuva arhitektuuri, ajaloo- ja kultuuripärandi inventeerimise aruanne. Alusuuringud Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava ettevalmistamiseks. Karula, 1999.

JÄRVET, A., Karula Rahvuspargi maastikud. Maastike iseloomustus, maastikukaart ja soovitused kaitsekorralduskava koostamiseks. Tartu, 1998.

JÄRVET, A. Vooluveekogude inventuur ja ettepanekud kaitsekorralduskava koostamiseks. Tartu, 2000.

Kaitstavate loodusobjektide seadus. RTI 1998, 36, 555

Karula Rahvuspargi kaitse-eeskiri. Kinnitatud Vabariigi Valitsuse 3. märtsi 1995. a määrusega nr 92, Vabariigi Valitsuse 16. detsembri 1999. a määrusega nr 387 muudetud.

Karula Rahvuspargi kaitsekorralduskava 2001-2005. Koostaja: Rein Drenkhan. Ähijärve 2001

Ranna ja kalda kaitse seadus. RTI 1995, 31, 382

TŠENTROPOV, V., LOPP, N., IVASK, M. Karula Rahvuspargi Rebasemõisa küla arhitektuuri- ja maastikuekspertiis.

LISAD

Lisa 1. Teedevõrk ja juurdepääsuvõimalused Karula rahvusparkis

Teedevõrk on olulisemaid asustust ja ehitiste kasutust/kasutatavust mõjutavaid tegureid, seetõttu vajanuks ka antud ehituspiirangute ettepanek või vajaks vähemalt piirangute lõplik kehtestamine eeltööna teedevõrgu seisundi ja kasutatavuse uuringut ning läbimõeldud teedekorralduskava.

Teedevõrk Karula rahvusparkis on küllaltki tihe. Seoses asustuse hõrenemise ning põllumajandustegevuse kokkukuivamisega on paljud teed muutunud pelkadeks eksitavateks sissesõitudeks, mis kuhugi ei vii (nt Kalamaja tee). Tekkinud on palju umbteid, mis lõpevad ühe talu juures ja on oma funktsiooni seega säilitanud vaid osaliselt, kuna need ei toimi enam ühendusteedena (nt Pirrupuusaare-Liivakingu-Haanja tee, mis katkeb Haanjal ega toimi enam üle Mõisamäe Litsmetsa maanteele viiva ühendusena). Sama oht varitseb ka Veetka-Sora ning Künimõtsa-Pulli vahelisi lõike. Paljud tupikteed viivad endiste sooheinamaade juurde, mis on praeguseks kasutusest väljas; sooheinamaade taaskasutuselevõtt on küllalt ebatõenäoline, uurimist vajab nende vajalikkus järelevalve-, metsakustutus-, metsahooldus- või muudel eesmärkidel; mõnedel juhtudel võib looduskaitsealadel kaalutlustel olla vajalik hoopis teede sulgumisele kaasaaitamine (nt Palo-Plaagi).

Kuivõrd asustus on niikuinii ilmselt pöördumatult hõrenenud, on teede kasutuskõlbmatuks muutumine paratamatu või kohati rahvusparki looduskaitsealade eesmärkide seisukohalt isegi tervitatav, kuna tekivad soovimatu inimõhu eest hästi kaitstud alad. Seoses mootorsõidukite laialdase levikuga pole sellised ühendusteel ka oluliselt enam vältimatud. Siin peitub siiski looduskaitsealine paradoks: kaitstes kohaliku looduskaitsealade soodustab selline tendents autoliiklust teiste, säästlikumate ning tervislikumate liikumisviiside arvel (ratas, jalg, hobune), samuti satuvad ebasoodsasse olukorda kohalikud elanikud või suvitajad, kellel autot pole või kes seda vähe kasutavad/kasutada sooviksid.

Umbteed on ilmselt paljudele majaomanikele ka meelepärased, kuna ajaloolise ühendustee katkedes on tupikuis paiknevate elamiste privaatsus ideaalilähedaselt kaitstud. Võib arvata, et sedalaadi tupikustumine muutub turismisurve kasvades üha populaarsemaks kohalike elanike seas. Siin oleks siiski vajalik leida sobiv kompromiss kohalike elanike/suvitajate privaatsusvajaduse ja avalike huvide vahel, näiteks klassifitseerides teatavad teed ühemõtteliselt mootorsõidukeile suletuks, millele viitaks ka vastav märgistus turismikaartidel, maastikul aga vastavad sildid. Veelgi tõhusamalt on võimalik mittesihotstarbeline kasutus välistada sobiva hooldusega, mis välistab mootorsõidukite ligipääsu.

Vajab otsustamist, kas ja kuivõrd ajalooline teedevõrk on väärtus omaette (praeguse seisuga otsustab selle üle loodus), kuivõrd on selle säilitamine oluline kohalike elanike, matkajate, suvitajate jt huvides. Oluline on otsustada, mil määral tahetakse ja suudetakse teedevõrgu kujundamise kaudu suunata praegust ja tulevast asustust, turismitegevust ning selle iseloomu (tiheda teedevõrguga ning näiteks rattaga või jalgsi hõlpsalt läbitav ratsionaalne teedevõrk teeb võimalikuks vähemalt suvitada ka

mitteautoomanikul, seevastu ebaratsionaalne teedevõrk lisab mootorsõidukite koormust ja suvekuudel tolmusaastet Karulas).

Ülevaate puudumine teede hooldatusest ja nende hooldamatus raskendab oluliselt matkajate orienteerumist, kuna kaarti ei saa usaldada – võib juhtuda, et alles paari aasta eest valminud kaardil on samaväärselt märgistatud nii autoga läbitav kui jalgsigi eneseületust nõudev võsastunud tee (nii on praegu täiesti läbimatu Palo-Alakonnu vaheline lõik). Teid ei ohusta mitte ainult kasutamatus või hooldamatus; vaid ka otsustamatus näiteks kuivenduse reguleerimise osas; seega tuleb teede hoolduse üle liigniisketel aladel otsustada komplekselt koos kuivendussüsteemide saatusega (lagunevad teetruubid, vt Järvet 2000: 9).

Uurimist vajab, kui hästi on võimalik rahvusparki tutvustada nt konverentsituristidele, puuetega inimestele, vanuritele ja teistele, kes läbivad pikemaid vahemaid bussidega: kas potentsiaalsed vaatamisväärsused on ligipääsetavad vajalikul aastaajal ja kas bussi on võimalik ka vajalikus kohas ümber pöörata või tuleb selleks teha kilomeetritepikkusi manöövreid; kitsastel teedel täidaksid pööramiskohad ka peatuspaikade ülesannet, mis on eriti oluline märjal aastajal, et ei tekiks olukorda, kus suuremõõtmeline buss sulgeb peatudes läbikäigu täielikult.

Teedel on ka maastikusteetiline väärtus: maastike ilu vaadeldakse põhiliselt teedelt, neil liikuja pilk püsib suurema osa aega teel; teed oma loogete, nähtavuse või varjatusega on jõulised inimtekkelised maastikuelemendid. See tõdemus peaks olema lisaargument teedesse tehtavate investeeringute üle otsustamisel, samuti ehitiste välisilme suhtes rakendatavate piirangute ranguse osas.

Maastikusteetilistel põhjustel on siinkirjutajal raske nõustuda ettepanekutega asfalteerida olulisemad riigiteed Karula rahvuspargis (Järvet 1998: 17): mustkate mõjuks rahvuspargi maastikus liiga tehniliku ning selle eripära nivelleeriva elemendina. Ei maksa alahinnata ka kruusakattega teede liiklust rahustavat toimet, mis on eriti oluline Kaika külas, kus suur osa elamuid paikneb teele väga lähedal. Kruusakattega teelt kerkiva tolmu sidumiseks on mõttekas kasutada muid vahendeid, mis on ühtlasi kümneid kordi odavamad ja seega otstarbekamad kui asfalteerimine.

Lisa 2. Mõningaid praktilisi ettepanekuid hoonete välisilme parandamiseks

Suuremaid probleeme hoonekomplekside välisilme osas on silikaattellis- ning tuhablokkpinnad.

Sageli on puithoonetele ehitatud silikaattelistest tuulekojad. Nende puhul tasub kõigepealt kaaluda, kas need on oluliselt vältimatud, kui mitte, siis lammutada.

Sageli on silikaattellis- ja tuhablokkseinad vältimatud ning nende lammutamine ei tule kõne alla. Sel juhul tasub kaaluda nende katmist laudisega. Kuna laudvooder on suhteliselt kallis ja töömahukas lahendus, siis on sageli otstarbekas piirduda ainult viiluvälja vooderdamisega, mis annab siiski olulist visuaalset efekti (kasutatav isegi suurte kolhoosilautade välisilme parandamiseks). Veelgi odavam on aga poorsete tehiskivipindade krohvimine või pigmenteerimine.

Eriti tuhablokkilautade välisilmet on võimalik oluliselt paranda pigmenteerides blokk-, aga ka silikaatpindu kohaliku punaka saviga; sel teel omandaksid hooned savilauda ilme. Värvisegu koostamisel võiks eeskujuks võtta traditsioonilise nõ rootsipunase

värvi retsepti. Olgu siinkohal näiteks toodud üks variant paljudest rootsipunase retseptidest:

50 l vett

4 kg rukkijahu

10 kg värvimulda

2-5 l värnitsat (võimalusel)

Rukkijahu segatakse külma veega (esialgne veekogus võib olla väiksem) ja keedetakse tund või paar, seejärel lisatakse ülejäänud komponendid ning keedetakse veel pool tundi. Savi tooni saamiseks asendatakse värvimuld võimalikult peene saviga; maast võetud savi tuleb enne kasutamist leotada nädalapäevad vees, vajadusel kurnata; savileotise puhul arvestada umbkaudselt ka leotises olevat veekogust, samuti võib arvata, et savi värvimulla asemel nõuab katvuseks suuremat kontsentratsiooni.

Värnits vähendab värvitud pinna määrivust ja kuluvust, kuid pole kohustuslik; katsetamist väärib traditsioonilistest savikrohvidest tuntud virtsavee, võib-olla ka vana tugevasti läbikeedetud rasva kasutamine liimainena värnitsa asemel. Puitpindade töötlemisel lisada segusse 2-3 kg raudvitrioli või 1 kg vaskvitrioli, mis toimib antiseptikuna.

Kohalike elanike andmeil on värvimulda (ilmselt ookerkollast) kaevatud ka Karula aladelt; leiukohad tuleks välja selgitada ja kasutusele võtta.

Pakutud retsepti ei tohi siiski võtta väga sõna-sõnalt, vastavalt kaetava pinna iseloomule ja komponentide kvaliteedile tuleb optimaalne vahekord ja valmistusviis kogemuslikult välja selgitada.

Ka puitehitiste, sealhulgas hooletult valmistatud abihoonete puhul annab sageli vigu parandada värvimise teel; lihtne on siiski üle hea maitse piiri minna, seda isegi nõ looduslikke värve kasutades. Palkpindade värvimine on üldjuhul ebasoovitav, kuna see ei vasta Eesti ehitustraditsioonidele.

Välisilmet on võimalik oluliselt parandada haljastuse abil, samamoodi nagu ka rikkuda. Nii on näiteks Püssä (Roht) mitmete vanade ja väärtuslike hoonetega õu rikutud ülemäärase ning linnaliku lilleohtrusega, Värtemäe elamu ees aga otse kisendab pärandmaastikku sobimatu hõbekuusk. Seevastu lehised on mitmel pool Eestis, sealhulgas Karulas üle saja aasta levinud inimelupaika tähistavad puud ning neid võib ilmselt lugeda loomulikuks kultuurmaastiku osaks. On siiski ülimalt meelevaldne öelda, mis just on Karulasse kui rahvusparki sobiv ja maitsekas haljastus (kohalikud liigid ja viljapuud seda muidugi on), kuna Eestis praktiliselt puudub nõ rahvusliku haljastuse diskursus.

Lisa 3. Tüüpilised vead ajalooliste hoonete parandamisel ja hooldamisel

Ehitus- ja hooldusvead on hüljatuse ja väärtustamatuse järel järgmine Karula rahvusparki ajaloolisi ehitisi ohustav tegur.

Tavaline on nähtus, kus asustatud ja võrdlemisi hooldatudki talus kasvab kultuurkiht hoonete puitkonstruktsioonide kõrguseni; esineb juhtumeid, kus lausa puurisu jm prahti ladustatakse palkseinte najal. Sellele tähelepanu juhtimine on delikaatne teema, kuid hädavajak omanike endi huvides.

Ehituspäevadel vääraks eraldi käsitlemist tüüpilisemad vead puithoonete remontimisel. Väga sageli on ehitiste alumistele palkidele saanud saatuslikuks vundamendi parandamine tsementseguga. Vundamendi serva on parandatud ja tõstetud vee äravoolu parandamiseks, tegelikkuses on aga tõstetud kivipind algsest kõrgemale, nii et vihmavesi voolab puidu ja segu vahelisse prakku ega pääse minema. Eriti ohtlik on see tsementsegude puhul, mis ei „hinga“ – lubisegus säilivad ka tihti märjaks saavad puitkonstruktsioonidki hästi.

Vanade vundamentide parandamisel tulebki tingimata kasutada lubjasegusid (millele võib küll kivistumise kiirendamiseks lisada tsementi), mis hingavad paremini, pole nii jäigad, nakkuvad paremini algupärase seguga ega moodusta ka välisilmelt kontrastset plekki vanale müürile.

Mõningail juhtumeil esineb nähtust, kus vanad avad pole enam piisavad ning palkseina lõigatakse uus, sealjuures seda uut moodi sidumata. Ilmekas näide on Püssä rehi, kus rehealuse otsaseina on traktori jaoks lõigatud ava, kuid pole lahti jäänud palgiotsi toetatud alt ega seotud tendripostidega keeltappide abil või muul moel, mille tagajärjel seinapalgid lehvikuna laiali vajuvad (foto 26). Palju korratud näide on ka laetalade kui „liigsete“ väljalõikamine (Rebäsemõisa moonamaja ait).

Lisa 4. Uuspalkehituse tendentsidest Karula rahvuspargis

Viimasel aastakümnel on Karula rahvuspargis taas rohkem hakatud ehitama palgist, samuti kasutama mädanenud palkide vahetuseks sama materjali, mitte aga näiteks tuhablokki. Näiteid pole küll palju, kuid on ilmne, et palk on tõusnud taas arvestatava ehitusmaterjali seisusse. Esimesed näited on seda tähelepanuväärsemad, et need saavad tõenäoliselt eeskujuandvaks paljudele järgmistele. Oluline osa sellisele arengule tõuke andmiseks on kahtlemata olnud rahvuspargi korraldatavatel ehituspäevadel.

Päris välja pole palkehitustraditsioon surnud kogu sõjajärgsel perioodil. Huvitav on märkida, et mitmeid ehitisi on valminud just sõja ajal ja vahetult pärast sõda (Liivakingu talu tervikuna, Pulli ja Järvisaare suitsusaun). Kuni kuuekümnendateni (enne mugavate blokkide ja telliste tulekut) oli palk veel võrdlemisi sage ehitusmaterjal. Ei saa kõnelda küll eralistest arhitektuurilistest saavutustest, mis polnud võimalik juba poliitilise ja majandusliku kitsikuse tõttu – Kaara (I) perenaine näiteks mäletab, et nende ait sündis nõ suure sõjaga, kuna kolhoosnikul ei tohtinud ametlikult aita olla. Traditsiooni järjepidevus on siiski minu hinnangul veel 1960ndail ilmselge kui mõelda näiteks Mäekonnu ja Järvisaare palklautadele ning Kaara (I) väikesele aidale.

Hiljemalt seitsmekümnendail on palk muutunud materjaliks, mida ei tajuta enam materjalina muude seas, vaid erandliku, romantilise ning luksuslikuna. Ehitatakse ennekõike saunu või muid põhiliselt suvitusotstarbelisi hooneid, mille kujunduses on selgelt tuntav esinduslikkuse taotlus ning – traditsiooni katkemine. Võtkem näiteks Mikumäe saun (tõenäoselt 1970ndaist), mille katusenurk on venitatud pööningule magamiskoha saamiseks üliteravaks; sama on juhtunud Maseri iseenesest tehniliselt korralikult teostatud majutusonnidega, seda aga tõenäoselt nõukogudeaegsete paljast viilkatusest koosnevate kämpinguehitiste eeskujul (võib-olla kooperasiivi kaupluse juures paikneva kämpingu eeskujul?).

Erandlikult pole esinduslikkustaotlust märgata Ala-Hauka uue poolelioleva elumaja puhul, kuid seal tuleb kõnelda lihtsalt äärmiselt lohakast teostusest ja palkkonstruktsioonide eripärade mittetundmisest.

Vanade hoonete palke on vahetatud ilmselt rohkem kui selle kohta on andmeid; nii on väga eeskujulikult vahetatud mitu alumist kihti Liivakingu tahutud palgist puhasnurka elumajal. „Uudset“, tegelikkuses aga igivana muldhirre võtet on kasutatud Mundi suitsusauna juures (hoone toetatakse maale lahtiste palkide abil; kui need nn muldhirred ära mädanevad, vahetatakse nad välja).

1990ndail on palkehitusse lisandunud täiesti uus tendents, mille kohta vähemalt Karulas algupäraseid eeskujusid säilinud pole, nii et on põhjendatud kõnelda uuest laadist. Kui säilinud vanemast palkhoonestusest põhiosa puhul ja ka sõjajärgsete ehitiste juures tarvitati tahutud palki või saenurka, vanimate ehitiste juures (nt Mundi, Pikässaare jt rehtede vanimad osad) ka sirgeservalist, saenurka meenutavat laonurka, siis uut laadi iseloomustab ennekõike ümarpalgi, sealjuures sageli äärmiselt jämeda ümarpalgi kasutamine, ning kirvega raiutud, ristuva palgi loomulikku kõverust järgiva koerakaela- või laonurga tarvitamine.

Tegemist on seega nõ hüppega tagasi, äärmiselt arhaiseeriva laadiga. Mõnedel juhtudel (eriti Pirrupuusaare, vähem Mõisamäe saun ning Pihlemäe saun-suvila) on jäetud nurkadest tasandamata isegi palkide otsad, mis viitab sae-eelsele ehituslaadile, kus nurgad jäeti tasandamata selle liigse töömahukuse tõttu, mitte eesmärgina omaette - vorm tulenes tehnikast, mitte iseseisvast esteetilist taotlusest. Ebatasased nurgad, suured mõõtmed, abihoone puhul tarbetult kogukad palgid, esteetilise ideaali sõltumatus tegelikust ehitustehnikast ja -tehnoloogiast (mootorsaag) jms viitavad esinduslikkuse taotlusele – mis on uut, arhaiseerivat laadi 1970-1980ndate palkehitistega ühendav joon. Järgnevalt vaatleme mõnd talu ja konkreetseid ehitisi lähemalt.

Pirrupuusaare. Pirrupuusaare on kahtlemata üks teadlikumalt ja stiilitundlikumalt taastatavaid talusid Karulas. Talurahvaehituse traditsiooni seisukohast sisaldavad ehitised siiski mitmeid küsitavusi.

Uusi hooneid on ehitatud kaks: üldiselt talurahvaarhitektuuri vormikeelest lähtuv, kuid funktsioonilt pigem aiamajakesele lähenev kelpkatuse ja unkaaukudega suveköök, peale selle kiik ning suitsusaun. Remonditud on aita ja lauta.

Pirrupuusaare suitsusaun (foto 27) on kahtlemata üks arhitektuurilisi tähtteoseid Karula rahvuspargi alal sõjajärgsest perioodist. See on ehitatud massiivsetest ümarpalkidest ja raiutud laonurka; arhaiseeriv ehituslaad on detailideni ning isegi liialdusteni välja peetud – tasandamata on näiteks jäetud palgiotsad, mis on kaugemale tagasihüppamine (pealegi oletuslik) kui tegelik Karulas jälgitav traditsioon. Päril traditsiooniliseks ei saa lugeda ka sauna mõõtmeid ja silmatorkavat paiknemist, mis on seletatav antud hoone kaugelt olulisema esindusfunktsiooniga kui saunadel traditsiooniliselt on olnud.

Küsitavad on mõningad varem olemas olnud hoonete taastamisel rakendatud võtted, näiteks aida ja katusega maakeldri kirsipunaseks värvitud laastukatused. Ilmse ületaotlusena mõjuvad lauda viilkatuse servadesse paigaldatud hobusepeafiguuriga kaunistatud unkalaudu matkivad servalauad – esiteks puudub viilkatusega laudal ungas, teiseks ei kuulu hobusepeamotiiv samasse ajastusse ja stiili kui uuemat tüüpi

nõ asjalikus stiilis ehitatud tahutud palgist puhasnurka laut. Laut on seega taas tõstetud esinduslikumasse seisundisse, kui see talle algupäraselt on kuulunud.

Esile tõstmist väärrib Pirrupuusaare kiik, mis on valmistatud ilma metalldetailide kasutamata – telje kergelt kooniliseks vestetud otsad on passitatud kandepuude ristumiskohale uuristatud õõnsusse.

Esialgse tendentsi põhjal võib öelda, et tegemist on vaieldamatult huvitava ja väärtusliku, kuid pigem traditsiooni julgelt arendava kui seda kordava ettevõtmisega, mis loodetavasti saab eeskujuks paljudele Karula rahvuspargi suve- ja päriskodudele.

Pihlemäe saun-suvila (foto 31) juures kordub sama nähtus mis Pirrupuusaare sauna puhul: ehitisel on ennekõike esindusfunktsiooni, mis on tinginud ehitise ebatraditsioonilise suurejoonelisuse; äärmiselt küsitav on sindlikatuse rootsipunane värv; ka olnuks suure hoolikusega paigaldatud kalasabamustris sindel kui kallis esindusmaterjal kohasem näiteks elumaja kui arhailiselt koerakaelanurka raiutud sauna puhul, olgugi tegemist esindussaunaga või täpsemalt kogunisti uue hoonetüübiga – saun-suvilaga. Talurahvaarhitektuuri sobimatud on ka räästast toetavad klassitsistlikud "sambad", mis olnuks funktsionaalselt hõlpsasti asendatavad traditsioonilise ülemiste seinapalkide pikendustest moodustuva kandenurga abil. Kõigest eklektilisusest hoolimata on tegemist ühe tähelepanuväärsema uusehitisega Karula rahvuspargis.

Ränna saun on rajatud ilmselt turismimajanduslikel eesmärkidel. Tegemist on korstnaga saunaga, mil lisaks saunaruumidele on kasutusel katusealune majutusruumi ja rõduna. Seinad on raiutud oskuslikult koerakaelanurka. Hoone kannatab siiski mitmete arhitektuuriliste möödalaskmiste all: rõdu on pööratud näoga põhja suunas, seega on valitud halvema vaatega viil. Lõunapoolne viiluväli on kaetud kitsa servatud lauaga, mis mõjub massiivsete ja justkui arhailiste ümarpalkseinte kõrval steriilselt. Katusematerjaliks on punaseks värvitud eterniit, mida ääristab tsingitud tormiplekk. Katus mõjub seega otsekui tagantjärele ehitatud ja seintele peale tõstetud kaas, rikkudes ära vaeva, mida on nähtud seinte püstitamise ja seinte püstitamise.

Veetka. Praegune peahoone asub uues laastukatusega palkehitises, mis on üldjoontes arhitektuuriliselt õnnestunud, kuid mitmete häirivate detailidega nagu näiteks katusaken, tsinkpekkrennid ja mõned läbimõtle mata konstruktsioonid palkonil; siin on kasutatud jällegi väga peenikest palki, mis on ühendatud järsknurgaga. Pseudoetnograafilist laadi esindab naivistlik-disnilik "kanajalgadel majake": vana aida osadest ehituslikult primitiivselt (nurgad tappimata) kokku pandud mätaskatusega ehitised on eraldi võttes siiski küllalt õnnestunud ja kahtlemata lastele meelepärane.

Arhitektuuriliselt hästi õnnestunuks võib pidada püstkoda (märkusega, et ehitamiseks kasutatav ümarpuu on kohane koorida) ning kiike. Huvitavalt ning õue rikastavalt mõjuvad osavalt puidu looduslikke vorme kasutatavad ronimispuud.

Mõisamäe ainus uus ehitised on koerakaelanurka pigem Soome-Karjala kui Lõuna-Eesti traditsiooni järgi ehitatud palksaun (foto 28): madal viiele pärilile toetuv katus on mõeldud mätaskatusena, mis pole küll veel valmis. Hoone arhitektuuriline väärtus ja ehituslik teostus pole siiski kaugelki esmajärgulised, eriti seestpoolt ja detailide viimistletuse poolest, mõistes ehitise pigem butafoorsete *mökki*-stiilis suvilaehitiste klassi. Lausa karjuv möödalaskmine on betoonvaluvundamenti ja koerakaelanurga ühendamise, pealegi näitab paariaastane vundament juba tõsiseid lagunemise märke.

Rahvuspargi keskuse suitsusaun esindab oma massiivsete palkide ja soliidsete mõõtmetega samuti juba kirjeldatud uuesinduslikku laadi; erinevalt eelmistest näidetest on tema asukoht siiski valitud traditsioonilisemasse, tagasihoidlikku paika. Mõningast ehituslikku lohakust (suits tungib läbi palgivahede) on „parandatud“ esteetiliselt ilmet ja usutavust rikkudes mineraalvillaga, mis tuleks kiiremas korras asendada sambla või takuga.

Kiikesid on Karulas ehitatud ohtrasti ja nende paigutus on üldjuhul õnnestunud, kuna kiikedele lihtsalt sobibki uuesinduslikkuse maitsele vastav silmatorkav positsioon. Ebaõnnestunud on ainult Ränna kiige paigutus vahetult silikaattellistest elumaja akende alla. Küllalt kummastavalt mõjub talupoeglik kiik Kivissaare steriilsete ameerikalike hoone naabruses.

Kuigi siin kirjeldatud uuesinduslik palkehituslaad on toonud endaga kaasa palju positiivset, tahaksin hoiatada ka mõnede sellega kaasnevate riskide eest. Esiteks ei saa ega tohi ehitised kanda ainult esindusfunktsiooni. Kui soovitakse kinnistada palkehitust Karula argipäeva, peab esinduslikkuse taotlus andma maad asjalikkusele. Nii tuleb koerakaelanurga kõrval samaväärsena näha ka saenurka, ümarpalgi kõrval tahutud palki, seda enam, kui olemasoleva hoonestuse puhul on kasutatud järsknurka ja tahutud palki. Näiteks Ränna sauna puhul oleks ilmselt pererahva maitseloogikast ja ümbritsevaist hooneist lähtuvalt olnud arukam ehitada tahutud palgist saun, mille puhul tulemus olnuks arhitektuuriliselt palju rahuldavam. Lõppude lõpuks on tegemist ka majandusliku küsimusega: saenurgad on hõlpsamad ja seega odavamad teostada.

Tuleb arvestada ka seda, et tegelikkuses elavad inimesed kannavad endas jõuliselt selliseid kultuurimõjutusi, mille sobitamisel arhailiste tehnikatega võib saavutada tõelisi arhitektuurilisi jubedusi. Näiteks pesitseb inimestes hirm, et töötlemata puit mädaneb, või soovitakse, et puit ei omandaks vananedes loomulikku halli värvi, vaid püsiks valgena või näiteks pähklikarva. Pihlemäe peremehega vesteldes kuulsingi, et tema ümarpalgist saun-suvila on mõistetud pähklipruuniks, seestpoolt aga igaveseks värskelt lõigatud puidu karva. Pähklipruuniks on toonitud ka rahvuspargi lastetorn. Nõ moodsamad, saeliidetega konstruktsioonid harmoneeruvad paremini olemasolevate tööstuslikest materjalidest hoonetega, ka on väiksem oht libastuda maitseväärtustesse. Samuti tohib ehk loota, et palgi taandudes tavaliseks ja asjalikuks materjaliks väheneb kiusatus „kaunistada“ seda pseudoesinduslikuks.

Lisa 5. Soovitused täiendavateks uuringuteks

Lähiaastatel on vajalik hinnata järgmiste väärtuslike hoonete seisund, taastamise võimalused ja maksumus ning võimalikult peatselt ka taastamise või konserveerimise kallale asuda. Loetletud on väärtuslikud hooned, mille renoveerimine ei ole kehtivas kaitsekorralduskavas renoveeritavate hoonete loetelus (ptk 4.2.5.2).

- **Püssä tuulik**
- **Tuhka kuivati** (foto 25)
- **Mõisamäe sepikoda**

Samuti on vajalik teostada uuring **teedevõrgu** seisundi ja otstarbekuse kohta. **Köstrijärve spordibaas** oma keeruka probleemiderägaga vajab Rebäsemõisa arhitektuuri- ja maastikuanalüüsile analoogset ekspertiisi. Lähem käsitus vajalike tööde ning meetmete kohta leidub ehitiste andmebaasis vastava rajatise käsitluse juures, teedevõrgu kohta lisas 1.

Lisa 6. Fotod

1. Vaade Apja külale edelast
2. Vaade Kivi talule
3. Taropedäjä pealikuga kelder
4. Karkküla lahusrehi lõunast
5. Soesaare elamu
6. Lajasaare elumaja varemed lõunast
7. Kungla
8. Ahero elumaja
9. Mäekonnu elumaja läänekülje veranda
10. Mäekonnu ait
11. Vana-Hauka talli sisevaade
12. Ala-Hauka laut
13. Värtemäe vana elumaja veranda *art deco* aknad
14. Vaade Värtemäele teelt
15. Veetka „kanajalgadel majake“
16. Veetka peahoone
17. Sora elumaja
18. Sora küün
19. Vaade Ränna talule idast
20. Sibula kuivati
21. Vaade Käokingule lõunast
22. Ala-Mändiku tall
23. Kaika kirik põhjast
24. Kaika kirik kagust
25. Tuhka kuivati
26. Püssä rehi
27. Pirrupuusaare suitsusaun
28. Mõisamäe suitsusaun
29. Mundi rehi
30. Suuresõõru Kaska kuivati
31. Pihlemäe saun-suvila
32. Vaade Rebäsemõisa ait-keldrile ja moonamajale läänest

Lisa 7. Soovituslike ehituslike piirkondade skeem 1:20 000